

DARIUS BARONAS

KATALIKIŠKOJO PAMALDUMO RAIŠKA VILNIUJE
XIV A. PABAIGOJE – XV A. VIDURYJE

Mūsų dienomis pastebimai suintensyvėjo krikščionybės Lietuvoje tyrimai. Pasirodė apibendrinamųjų veikalų, skirtų aprašyti Lietuvos christianizaciją nuo pirmųjų kontaktų su misionieriais iki pat mūsų gyvenamo meto¹. Apgintos disertacijos, kuriose nagrinėjami katalikų Bažnyčios gyvavimo klausimai tam tikrame regione (Žemaitija), arba tam tikru socialinės istorijos pjūviu (dvasininkija)². Autorių kolektyvo parengtas Lietuvos katalikų dvasininkų prozopografinis žinynas iš karto tapo nepamainoma Bažnyčios istorijos tyrimų priemone³. Toliau plėtojami parapiinių bažnyčių tyrimai⁴. Publikuojami Bažnyčios isto-

¹ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sudarė Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2006 (vertimas į lenkų kalbą: *Dzieje chrześcijaństwa na Litwie*, vertė Katarzyna Korzeniewska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2014); Marius Ščavinskas, *Kryžius ir kalavijas: Krikščioniškų misijų sklaida Baltijos jūros regione X–XIII amžiais*, Vilnius: Baltos lankos, 2012; Darius Baronas, S. C. Rowell, *The Conversion of Lithuania: From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius: The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2015. Taip pat žr. straipsnių rinkinius: *Krikščionybės raidos kontekstai Žemaitijoje*, sudarė Jonas Boruta, Vacys Vaivada, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2010; *Šviesa ir šešėliai Lietuvos evangelizacijos istorijoje*, sudarė Jonas Boruta, Vacys Vaivada, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2011.

² Liudas Jovaiša, *Katalikiškoji Reforma Žemaičių vyskupijoje*: Disertacija, Vilnius, 2004; Liudas Jovaiša, *Šiaurės Indija Žemaičių žemėje*, Vilnius: Aidai, 2013; Reda Bružaitė, *Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų parapiinė dvasininkija XV–XVI a. trečiajame ketvirtyje*: Disertacija, Vilnius, 2012; Mangirdas Bumblauskas, *Žemaitijos christianizacija ir pagonybės veiksnys (XV–XVI a.)*: Disertacija, Vilnius, 2014.

³ *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.* (toliau – LKD), parengė Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, (ser. *Bažnyčios istorijos studijos*, II), Vilnius: Aidai, 2009.

⁴ Tomasz Jaszczolt, „Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku“,

rijos šaltiniai, pirmiausia minėtina *Fontes Historiae Lituaniae* serija ir S. C. Rowello pirmosios Vilniaus vyskupijos vizitacijos aktų rinkinys⁵. Pastaruoju metu pasirodė aibė archeologų darbų, kuriuose liečiami arba nagrinėjami su Lietuvos christianizacija susiję klausimai⁶. Jau kuris laikas rodomi straipsniai netikėtais rakursais atveriantys tam tikras Vėlyvųjų viduramžių religinio gyvenimo sritis, kurios dar taip neseniai rodėsi tarytum nebyliai pradingusios užmaršties upėje. Šioje aplinkoje dar kartą minėtini Rowello darbai. Šis tyrėjas pra(si)skynė kelią prie anksčiau Lietuvos istorikų nenaudotų šaltinių, kurie saugomi Lenkijos bažnytiniuose archyvuose: Gniezne, Plocke, Siedlcuose (Sedlcėse). Jo tyrimų dėka atsiveria „klestinčios“ katalikų Bažnyčios ir katalikiškosios kultūros vaizdas XV a. antroje – XVI a. pirmoje pusėje⁷. Toks vaizdas

in: *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, sudarytojai Marek Kietliński, Krzysztof Sychowicz, Wojciech Śleszyński, (ser. *Wspólne dziedzictwo ziem północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, 4), Białystok: Wydawnictwo Prymat Mariusz Śliwowski, 2005, p. 13–48; Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2007; Vaida Kamuntavičienė, „Gardino dekanato parapijų fundacijos XV–XVII a.“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis: Mokslinių straipsnių rinkinys*. Skiriama profesorės Jūratės Kiaupienės 65-mečiui, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, p. 321–343.

⁵ *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis anno Domini 1522 peractae: Vilniaus kapitulos archyvo Liber I Ib atkūrimas*, sud. S. C. Rowell, Vilnius: LII leidykla, 2015.

⁶ Eugenijus Svetikas, *Alytaus kapinynas: Christianizacijos šaltiniai*, Vilnius: Diemedis, 2003; Eugenijus Svetikas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a.: Archeologiniai radiniai su krikščioniškais simboliais*, t. 1–2, Vilnius: Diemedis; Gintautas Vėlius, *Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005; Albinas Kuncevičius [ir kt.], „Rytų Lietuvos teritorinis modelis I–XV a.“, in: *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2013, t. 39, p. 11–40; Rytis Jonaitis, *Civitas Rutenica Vilniuje XIII–XV a.*: Disertacija, Klaipėda, 2013; Irma Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje*: Disertacija, Klaipėda, 2015.

⁷ S. C. Rowell, „XV a. vyskupų atlaidos raštai Vilniaus katedrai ir miestui: tekstas ir kontekstas“, in: *Lietuvos pilys*, Vilnius, 2007, t. 3, p. 94–104; S. C. Rowell, „Was fifteenth-century Lithuanian Catholicism as lukewarm as sixteenth-century reformers and later commentators would have us believe?“, in: *Central Europe*, Leeds, 2010, t. 8, Nr. 2, p. 86–106; S. C. Rowell, „Kaip šaukė, taip ir atsiliepė: XV a. lietuvių katalikų gyvenimas ir pagonybės liekanų mitas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis: Mokslinių straipsnių rinkinys*. Skiriama profesorės Jūratės Kiaupienės

ganėtinai stipriai kvestionuoja vis dar pernelyg stipriai išsąknijusį įvaizdį apie susmurgusią katalikų Bažnyčią protestantų reformacijos išvakarėse. Rowellui prakalbinus naujus šaltinius, kur kas aiškiau prabilo patys anos epochos žmonės – dabar su jų balsu teks skaitytis bet kuriam rimtesniam tyrėjui. Šis tyliai prasidėjęs perkainojimo / pervertinimo darbas vyksta toliau. Šiek tiek užbėgant laikui už akių norisi spėti, kad savo svarba LDK medievistikai minėtus Rowello tyrimus galima lyginti su tuo poveikiu, kokį Vakarų Europos istoriografijai savo laiku (1919 m.) padarė olandų istoriko Johanno Huizingos „Viduramžių ruduo“⁸. Anuomet įvykusi Vėlyvųjų viduramžių „reabilitacija“ pagaliau sulaukia savo teisinio šiuolaikiniuose katalikų Bažnyčios istorijos tyrimuose, kurie šiuo metu vykdomi Lietuvoje.

Lakoniškai apibūdinus tyrimų situaciją ir tam tikras mūsų dienų Lietuvos istoriografijos tendencijas, reikia pabrėžti, kad vis dar esama sričių, kurios sunkiai leidžiasi prakalbinamos. Bene labiausiai į akis krintantis atvejis – Lietuvos sostinė Vilnius. Kokiais būdais ir kokiomis formomis reiškesi Vilniaus miestiečių ir svečių (pirklių, bajorų, didikų) religinis gyvenimas? Kokią reikšmę XV a. Vilniaus gyventojams turėjo jų tapatybės religinis dėmuo? Kokį poveikį Bažnyčios organizacija darė kasdieniam miestiečių katalikų gyvenimui? Kokie buvo pastarosios dvasiniai poreikiai, kuriuos stengėsi patenkinti dvasininkai ir vienuoliai? Kokie santykiai buvo tarp katalikų ir stačiatikių Vilniuje XV a.? Kaip bendravo, kaip tarpusavyje komunikavo skirtingų tautų katalikai (lietuviai, lenkai, vokiečiai)? Kokie santykiai klostėsi tarp diecezinės dvasininkijos ir vienuolių? Tarp dvasininkų ir pasauliečių?⁹ Į šiuos, kaip ir į

65-mečiui, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, p. 295–320.

⁸ Johan Huizinga, *Viduramžių ruduo: Studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose*, iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Amžius, 1996.

⁹ Apie dvasininkų pasaulietinės veiklos įvairovę Vėlyvųjų viduramžių mieste žr., pvz., Thiery Dutour, „Les ecclésiastiques et la société laïque en ville. Le cas de Dijon à la fin du moyen âge“, in: *Religion et Société Urbaine au Moyen Âge. Études offertes à Jean-Louis Biget par ses anciens élèves*, réunies par Patrick Boucheron et Jacques Chiffolleau, Paris: Publications de la Sorbonne, 2000, p. 82–86. Apie miestiečių ir jų miesto katedros bažnyčios ritualinius ir teisinius ryšius žr., pvz., Patrick Boucheron,

daugybę kitų klausimų, dažniausiai turime tik bendro pobūdžio spėliones, rečiau – pusėtinus atsakymus, dar rečiau – dalinius, bet konkrečios istorinės medžiagos tyrimais paremtus atsakymus¹⁰.

Pagrindinė tokios nepakenčiamos būklės priežastis – reikiamų šaltinių trūkumas ir pernelyg didelis esamų fragmentiškumas¹¹. Kadangi istorikui nevalia kurti naujų šaltinių, jam belieka ieškoti naujų atsakymų stengiantis iš naujo prakalbinti „seniai žinomus“ šaltinius. Todėl šis mūsų tyrimas didele dalimi bus bandymas kalbėti, tiesiogine šio žodžio prasme, apie religinį gyvenimą Vėlyvųjų viduramžių Vilniuje. Tam mes pasitelksime žinomus ir mažiau žinomus šaltinius. Pirmuosius galima nesunkiai susirasti kun. Jano Fijałeko ir Władysława Semkowicziaus paskelbtame Vilniaus katedros ir vyskupijos dokumentų kodekse¹². Iš mažiau žinomų šaltinių minėtinas vadinamasis Zasztowto dokumentų rinkinys. Šiuo metu Prūsijos kultūros paveldo slaptajame valstybės archyve Berlyne saugomą rinkinį sudaro apie 40 XV–XIX a. dokumentų, „À qui appartient la cathédrale? La fabrique et la cité dans l'Italie médiévale“, *ibid.*, p. 95–117.

¹⁰ Pastaruoju aspektu paminėtini: S. C. Rowell, „Winning the living by remembering the dead? Franciscan tactics and social change in fifteenth-century Vilnius“, in: *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 1999, p. 87–121; S. C. Rowell, „Pranciškonų (konventualų) ordino įsitvirtinimas Lietuvoje XV a.: Vilniaus pavyzdys“, in: *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, sudarė Darius Baronas, (ser. *Studia franciscana lithuanica*, 1), Vilnius: Aidai, 2006, p. 32–53.

¹¹ Reikiamų šaltinių trūkumas (sąlygotas ir to, kad XV a. rašto kultūra LDK žengė tik pirmuosius žingsnius, ir to, kad vėlesnių amžių karai ir gaisrai sunaikino ypač didelę ankstesnių amžių rašytinio palikimo dalį) LDK religinio gyvenimo (ir ne tik) tyrėją stato į keblią padėtį. Turint tik pavienius XV a. Vilniaus miestiečių testamentus, neįmanoma atlikti nuodugnių lyginamųjų tyrimų, kokie galimi Italijos miestų atveju (plg. Samuel K. Cohn Jr, *The Cult of Remembrance and the Black Death: Six Renaissance Cities in Central Italy*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1997). Neturint brolių gyvenimą detaliau nušviečiančių rašytinių liudijimų, neįmanoma rekonstruoti Vilniaus miestiečių atgailos praktikų taip, kaip tai galima padaryti Krokuvos miestiečių atveju (plg. Aleksandra Witkowska, *Kulty patnicze piętnastowiecznego Krakowa: Z badań nad miejską kulturą religijną*, Lublin: TN KUL, 1984).

¹² *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, (toliau – *KDKDW*), parengė Jan Fijałek, Władysław Semkowicz, 1932–1948, t. 1, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.

kurie dar XX a. pradžioje priklausė (veikiausiai) Vilniaus kapitulos archyvui. Mums šiuo metu nežinomais keliais šis rinkinys pirmiausia pateko į Karaliaučių, o po Antrojo Pasaulinio karo atsidūrė Berlyne. Nors akademiniam pasauliui šis rinkinys nebuvo visiškai nežinomas, tačiau jo turinys anaipol neišsemtas. Pastaruoju metu tik keli Lietuvoje dirbantys istorikai (šių eilučių autorius ir Rowellas) turėjo galimybę nuodugniau patyrinėti jame esančius dokumentus¹³. Šiame straipsnyje kaip tik ir bus pasinaudota kai kuriais mūsų temai svarbiais dokumentais. Plėtodami minėtą temą taip pat ieškosime prasmingų analogijų kaimyniniuose kraštuose, turėdami viltį, kad jos leis raiškiau prabilti Vilniaus XV a. religinio gyvenimo reliktais. Kadangi vieno straipsnio rėmuose neįmanoma deramai nušviesti katalikų religinio gyvenimo apraiškų Vilniuje, todėl dėmesį sutelksime tik į tam tikrus jo aspektus. Pirmiausia aptarsime bažnyčias, siekdami išryškinti jų statybos dinamiką po Lietuvos krikšto. Paskui sutelksime pastangas į siekį atskleisti organizuoto religinio gyvenimo reiškinius: pirmąsias brolijas, procesijas ir indulgencijas. Specialaus dėmesio nusipelnė Vilniaus mieste veikiai prigijęs mirusiųjų liturginio minėjimo paprotys (*memoria*). Tarsi išeidami iš bažnyčios, susidursime su „schizmatikais“, kėlusiais nuolatinį rūpestį katalikų Bažnyčios hierarchams. Pabaigai bandysime išryškinti ir pagrįsti tezę, kad varomoji Vilniaus katalikų religinio gyvenimo jėga buvo visų pirma pačių pasauliečių aktyvumas, jų dvasinio gyvenimo troškimas, kurį vienaip ar kitaip stengėsi tenkinti dieceziniai kunigai ir pranciškonai. Tyrimas didžiąja dalimi apsiribos XV a. vidurio slenksčiu: ten, kur jis bus peržengtas, tai bus padaryta tik siekiant geriau atskleisti ankstesnės veiklos rezultatus (Šv. Jono bažnyčios brolijos atvejis). Šiame straipsnyje specialiai nenagrinėjami Vilniaus miestiečių ryšiai su pranciškonais konventualais ir pranciškonais observantais (pastarieji Vilniuje įsikūrė 1469 m.), nes abiem atvejais turime solidžias Rowello ir Rūtos Janonienės studijas, kurias norint tęsti reikėtų imtis naujo

¹³ Zasztowto rinkinys buvo žinomas Zenonui Ivinskiui – jam jį nurodė tuometinis Archyvo direktorius Kurtas Forstreuteris. Savo tyrimuose Ivinskis panaudojo kai kuriuos šio rinkinio dokumentus, tačiau jų pačių, regis, detaliau neištyrė. Plg. Zenonas Ivinskis, „Kirchengesang in Litauen im XVI.–XVII. Jahrhundert“, in: *Commentationes Balticae*, Bonn, 1954, t. 1 (1953), p. 84–85, 98–99.

specialaus tyrimo¹⁴. Šiame straipsnyje nesibaudžiama tirti ir kitų XV a. antrosios pusės katalikų religinio gyvenimo reiškinių, nes manome, kad Ldk Aleksandro valdymo metai buvo naujas religinio gyvenimo etapas, kuriam detaliau aprašyti reikia palaukti naujų tyrimų.

BAŽNYČIOS

Nuo vėlyvosios Antikos laikų bažnyčia tapo įprastine krikščionių bendruomenės maldos vieta. Be jų neįsivaizduojamas joks Viduramžių Europos miestas. Taisyklė, kad kur buvo krikščionių bendruomenė, ten turėjo būti ir bažnyčia, dar pagonybės laikais galiojo ir Lietuvoje. Iš rašytinių šaltinių žinoma, kad Ldk Gedimino laikais (1316–1341) Vilniuje egzistavo pranciškonų bažnyčia¹⁵. Tuo pat metu turėjo rasti ir pirmosios stačiatikių cerkvės. Labiausiai tikri galime būti dėl Šv. Mikalojaus ir Švč. Trejybės cerkvių, kurios minimos kalbant apie, atitinkamai, 1347 ir 1374 m. įvykius¹⁶. Nepaisant to, kad pastaruoju metu gerokai pasistūmėta tiriant vadinamąjį „rusėnų miestą“, pačių cerkvių radimosi chronologija ir toliau išlieka vienas kebliausių senojo Vilniaus (iki XVII a. vidurio) klausimų. Kadangi vis dar nėra reikiamų prielaidų šiam klausimui deramai iširti, esame priversti jį palikti paraštėse.

Reikia pažymėti, kad ir Vilniaus katalikų bažnyčių statybų chronologija nėra pakankamai kokybiškai iširta, nepaisant to, kad šiam klausimui nuo seno dėmesį skyrė istorikai, menotyrininkai ir architektūros tyrėjai¹⁷.

¹⁴ S. C. Rowell, „Winning the living...“; Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: Pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010. Taip pat žr. Wiesław F. Murawiec, „Bracia Mniejsi zwani Bernardynami, w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1468–1628“, in: *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, sudarė Darius Baronas, (ser. *Studia franciscana lithuanica*, 1), Vilnius: Aidai, 2006, p. 117–138.

¹⁵ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003, Nr. 54, p. 182 (1324-11-03). Daugiau apie pirmąsias Vilniaus bažnyčias žr. Darius Baronas, S. C. Rowell, *op. cit.*, p. 135–136, 274–276.

¹⁶ Darius Baronas, *Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija*, (ser. *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, 2), Vilnius: Aidai, 2000, p. 92–94.

¹⁷ Plg. J. Gimbutas, „Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika“, in: *Lietuvių*

Objektyviai egzistuojančio šaltinių stygiaus nulemtą informacijos trūkumą tyrėjai stengėsi „kompensuoti“ pasiremdami vėlesniųjų amžių šaltiniais. Tokia metodinė prieiga galima ir leistina, tačiau bėda yra tai, kad šiais šaltiniais dažnai būdavo per daug pasikliaujama, įprastinė šaltinių kritika likdavo neatlikta. Gana dažni atvejai, kai tie patys duomenys ir nuomonės būdavo perkeliami iš vieno leidinio į kitą. Vis dėlto akivaizdu, kad prielaidos nagrinėti katalikų bažnyčių radimosi klausimus yra žymiai geresnės negu stačiatikių cerkvių atveju. Šiame darbe daugiau dėmesio skirsime tik kai kuriems atvejams, stengdamiesi konkrečiais duomenimis pagrįsti vieną ar kitą nuomonę, kuri, mūsų nuomone, vertintina kaip labiausiai tikėtina.

1. Šv. Mikalojaus

Seniausia mūsų dienas pasiekusi Vilniaus (ir apskritai Lietuvos) bažnyčia yra Šv. Mikalojaus¹⁸. Ji buvo pastatyta XIV a. paskutiniame ketvirtyje, veikiausiai valdant Jogailai, bet dar iki Lietuvos Krikšto, t. y. tarp 1377 ir 1387 m.¹⁹ Ji iškilo tuo metu daugiausia vokiečių pirklių apgyventame Vilniaus katalikų kvartale. Apie 1392 m. buvęs Vilniaus vietininkas ir artimas karaliaus Jogailos sąjungininkas pirklys Hanulas Šv. Mikalojaus bažnyčios patronato teisę perleido jos kaimynystėje įsikūrusiems pranciškonams (konventualams)²⁰. Pastarieji ja rūpinosi visą LDK gyvavimo laikotarpį.

katalikų mokslo akademijos metraštis, Roma, 1970, t. 5, p. 215–259; Romualdas Firkovičius, *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai*, t. 1–3, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1989–1991, in: Vilniaus apskrities archyvas, f. 1019, ap. 11, b. 4481; f. 1019, ap. 11, b. 4483; f. 1019, ap. 11, b. 4484.

¹⁸ Iki šiol bene išsamiausiai ir profesionaliausiai Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios istoriją tyrė Povilas Reklaitis, „Die St. Nicolaikirche in Wilna und ihre stadthistorische Bedeutung“, in: *Zeitschrift für Ostforschung*, Marburg, 1959, t. 8, p. 500–522. Apie Šv. Mikalojaus bažnyčios istoriją naujausiais laikais žr. Viktoras Petkus, *Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia*, Vilnius: Petro ofsetas, 2004, p. 65–160.

¹⁹ Pastaruoju metu ypač išryškinta formaliai vis dar pagonio Jogailos valdymo reikšmė katalikiškosios Vilniaus miesto dalies raidai: Irma Kaplūnaitė, *op. cit.*, p. 59–65.

²⁰ *KDKDW*, Nr. 22, p. 38 (iki 1392-08-05); S. C. Rowell, „Pranciškonų (konventualų) ordino įsitvirtinimas...“, p. 33–34.

2. Šv. Stanislovo ir Vladislovo

Vilniaus katedra yra didžiausio tyrėjų dėmesio sulaukusi Vilniaus šventovė. Esama įvairių nuomonių apie tai, kokio statinio liekanos glūdi seniausiuose archeologiniuose sluoksniuose. Anksčiau gana užtikrintai keltos versijos apie Vilniuje stovėjusią Mindaugo katedrą ir / ar Perkūno šventyklą pastaruoju metu iš esmės yra paneigtos²¹. Iš pastarojo meto tyrimų paaiškėjo, kad Vilnius kaip miestas Mindaugo laikais dar neegzistavo, o seniausios mūrinės architektūros liekanos po dabartine katedra datuotinos XIV a. pirmuoju ketvirčiu²². XX a. aštuntajame–devintajame dešimtmetyje vykdytų archeologinių kasinėjimų metu nebuvo rasta jokių artefaktų, kuriuos būtų galima sieti su šioje vietoje menamai stovėjusia pagonių šventykla. Atsižvelgiant į naujausius archeologinius tyrimus ir XIV a. istorijos šaltinių liudijimus, mūsų nuomone, labiausiai tikėtina ir bent kol kas geriausiai pagrįsta yra versija, teigianti, kad po dabartinės katedros grindimis glūdi pirmosios Gedimino laikais pranciškonams pastatytos bažnyčios likučiai²³. Mūsų manymu, būtent ši bažnyčia Jogailai pasitarnavo kaip atspirties taškas Vilniaus katedrai pastatyti arba naujai įrengti. Kadangi 1387 m. įvykusiam masiniam Lietuvos gyventojų krikštui buvo ruošiasi iš anksto, tikėtina, kad būtent apie 1386 m. vyko svarbiausi naujosios katedros statybos ir įrengimo darbai²⁴.

²¹ Plg. Kęstutis Katalynas, *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2006, p. 27–33; Gediminas Vaitkevičius, „Ankstyvasis Vilnius: įrodomumo vingiai“, in: *Kultūros paminklai*, Vilnius, 2000, t. 7, p. 174–184; Eduardas Remecas, „Vilniaus gaisro datavimo problematika: ar tikrai Vilniaus pilis sunaikino 1419 m. gaisras?“, in: *Lietuvos pilys*, Vilnius, 2010, t. 6, p. 85; Darius Baronas, „Perkūno šventykla Vilniuje: senų mitų ir naujų mokslinių tyrimų nederme“, in: *Naujas Židinys-Aidai*, Vilnius, 2012, Nr. 7, p. 442–447; Irma Kaplūnaitė, *op. cit.*, p. 43; Oksana Valionienė, *Vilniaus erdvinė struktūra Viduramžiais*: Daktaro disertacija, Klaipėda – Vilnius, 2015, p. 150–153.

²² Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010, p. 60.

²³ *Ibid.*, p. 60–61; Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a. (Istorinė studija ir šaltiniai)*, (ser. *Studia franciscana lithuanica*, 4), Vilnius: Aidai, 2010, p. 75–76.

²⁴ Daugiau apie tai žr. Darius Baronas, S. C. Rowell, *op. cit.*, p. 274 ir t. Taip pat plg. Oksana Valionienė, *Vilniaus erdvinė struktūra...*, p. 156.

3. Šv. Onos

Vilniaus Šv. Onos bažnyčia, stovėjusi Pilies kalno šiaurės vakarų papėdėje, žinoma nuo 1390 m. Tikėtinas jos fundatorius – pirmasis Vilniaus vyskupas Andriejus Jastrebecas²⁵. Iki pat 1534 m. šią bažnyčią aptarnavo pranciškonai konventualai²⁶. Jos ir toje pat vietoje po 1551 m. pradėtos statyti Šv. Onos – Šv. Barboros bažnyčios tiksliai vieta išaiškėjo tik 1959 m.²⁷

4. Šv. Jono

Mūsų nuomone, tyrėjai pagrįstai spėja, kad Vilniaus parapiinės bažnyčios atsiradimas sietinas su Lietuvos krikštu. Nurodoma, kad Šv. Jono bažnyčia buvo pradėta statyti 1386 / 1387 m., o baigta 1426 / 1427 m., nors kokiais šaltiniais remiantis taip teigiama, dažniausiai nenurodoma²⁸. Kiti tyrėjai primena, kad ankstyviausi dokumentiniai liudijimai apie Šv. Jono bažnyčią siekia tik 1430 m.²⁹ Vis dėlto vertėtų atkreipti dėmesį

²⁵ Piotr Śledziewski, „Kościół św. Anny – św. Barbary intra muros castri Vilmensis“, in: *Ateneum wileńskie*, Vilnius, 1933–1934, t. 9, p. 3, 6. Be argumentų pateikiama nuomonė, esą Šv. Onos bažnyčia galėjusi būti išmūryta Ldk Gedimino laikais ir būti skirta pranciškonų misijai, didelio pasitikėjimo nekelią, žr. Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 17. Panašiai vertintina ir dar viena nuomonė, kad šią bažnyčią bus fundavęs kunigaikštis Vytautas: *Vytautas Didysis, 1350–1430*, redagavo P. Šležas, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988 (2-as leidimas), p. 98. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Ldk Gedimino laikais Vilniuje buvo tik viena (pranciškonų) bažnyčia. Gedimino laiškuose esanti užuomina apie dominikonų bažnyčią negali būti laikoma pakankamu pagrindu tokios bažnyčios egzistavimui pagrįsti. Plg. Eduardas Remecas, „Vilniaus gaisro datavimo problematika: ar tikrai Vilniaus pilis sunaikino 1419 m. gaisras?“, in: *Lietuvos pilys*, Vilnius, 2010, t. 6, p. 83; Darius Baronas, S. C. Rowell, *op. cit.*, p. 135–136.

²⁶ Piotr Śledziewski, *op. cit.*, p. 7. Taip pat žr. Mečislovas Jučas, *op. cit.*, p. 13.

²⁷ Adolfas Tautavičius, „Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1959“, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, Vilnius, 1960, t. 2, p. 43–66.

²⁸ Plg. *Vilniaus architektūra*, red. K. Čerbulėnas ir kt., Vilnius: Mokslas, 1985, p. 344; Tadas Adomonis, Klemensas Čerbulėnas, *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1775 metų*, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 64; *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1: *Vilnius*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 530; Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 186. Plg. Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 16.

²⁹ Jerzy Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie w średniowieczu: Ustrój i uposażenie*, Poznań: UAM, 1972, p. 58–59.

į kur kas ankstesnį liudijimą. Palyginti neseniai Italijos miesto Lukos archyve buvo atrastas 1410 m. dokumentas, kuriame nurodoma, kad jis buvo sudarytas Vilniuje, Šv. Jono [bažnyčios] klebono namuose³⁰. Taigi tuo metu jau stovėjo, o gal tik kilo, Šv. Jono parapiinė bažnyčia. Apie 1427 m. ji jau turėjo būti pakankamai įrengta, nes tais metais jai buvo suteikta 40 dienų atleidų privilegija³¹.

5. Švč. Mergelės Marijos Smėlynėje (in Arena)

Vilniaus pranciškonų pagrindinė bažnyčia pradėta statyti po 1387 m. Lietuvos krikšto. Pastebėtina, kad 1387 m. jos dar nebuvo, nes tų metų Vilniaus vyskupui suteiktoje karaliaus Jogailos privilegijoje kaip topografinis orientyras minimi tik pranciškonų namai³². Iki 1390 m. Vilniaus pranciškonų bažnyčia jau turėjo būti pastatyta, nes, kaip sužinome iš vėlesnio lenkų skundo prieš kryžiuočius, būtent per 1390 m. Vilniaus puolimą ji buvo sugriauta³³. Po 1390 m. Vilniaus puolimo pranciškonų bažnyčia buvo atstatyta – išlikusiuose šaltiniuose ji vėl pradedama minėti nuo 1392 m.³⁴ Jos titulo priedas *in Arena* (Smėlynėje) žinomas nuo 1432 m.³⁵

³⁰ Danuta Quirini-Popławska, *Włoski handel czarnomorskimi niewolnikami w późnym średniowieczu*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2002, p. 220.

³¹ Plocko vyskupo Stanislovo II iš Pavlovičių ir Kijevo vyskupo dominikono Mykolo Trestkės išduotos indulgencijos tekstą paskelbė ir aptarė S. C. Rowellas, „XV a. vyskupų atlaidos raštai...“, Priedas Nr. 2, p. 101 (1427-01-10).

³² *KDKDW*, Nr. 1, p. 5 (1387-02-17). Nepakankamai argumentuota tenka laikyti nuomonę, esą ši bažnyčia pradėta statyti dar iki Lietuvos krikšto: *Vilniaus architektūra*, red. K. Čerbulėnas ir kt., Vilnius: Mokslas, 1985, p. 320; Adomonis, Čerbulėnas, *op. cit.*, p. 65. Plg. Marek A. Dettlaff, „Pranciškonų vienuolyno ir Švč. Mergelės Marijos bažnyčios įsteigimas Vilniuje“, in: *Soter*, Kaunas, 2003, Nr. 9, p. 267–268.

³³ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, red. T. Działyński, t. 3, Poznań: Typis Ludovici Merzbachi, 1856, p. 160: „[...] destructa ibidem ante castrum quadam insigni ecclesia Sancte Marie nuncupata precioso edificio et magnis sumptibus facta et constructa pro faciundo ibidem sibi ponte per quemdam fluvium [...]“.

³⁴ *KDKDW*, Nr. 22, p. 37–38. Daugiau apie šią bažnyčią žr. Marek A. Dettlaff, „Pranciškonų vienuolynas ir Švenčiausios Mergelės Marijos bažnyčia Vilniuje (XIV–XVII a.)“, in: *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, p. 55–58; Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a. (Istorinė studija ir šaltiniai)*, (ser. *Studia franciscana lithuanica*, 4), Vilnius: Aidai, 2010, p. 98–103.

³⁵ *KDKDW*, Nr. 124, p. 144 (1432-09-24); Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapi-*

6. Šv. Dvasios

Kalbant apie Šv. Dvasios bažnyčios statybos laiką dažnai nurodomi 1408 m.³⁶ Reikia pažymėti, kad ši data nėra deramai pagrįsta, ir todėl reikia atkreipti dėmesį į pirmą patikimą žinią apie šią bažnyčią. 1418 m. rugpjūčio 27 d. popiežius Martynas V, prašomas Ldk Vytauto, suteikė Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios dvasininkams atleidų suteikimo teisę³⁷. Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į kitus viena laikius rašytinius šaltinius, kuriuose kalbama apie tuo metu Vilniuje statytą bažnyčią. Lenkijos karaliaus Vladislovo II Jogailos dvaro išlaidų knygoje įrašyta, kad 1418 m. liepos pabaigoje iš Krokuvos į Vilnių buvo išsiųstas meistras (kasėjas), turėjęs darbuotis prie vienos iš Vilniaus bažnyčių. Jo funkcijos nusakytos itin lakoniškai – „ad conspiciendum templum“ – ir todėl nelengvai pasiduoda vienareikšmiškai interpretacijai. Ką reiškia „apžiūrėti šventovę“, ir kuria?³⁸ Šią žinią nagrinėjusio Vlodo Drėmos nuomone, ji susijusi su Šv. Jono bažnyčia, – ne su Vilniaus katedra, kaip manyta iki tol³⁹. Vis dėlto reikia pastebėti, kad ir pastaroji interpretacija nėra pakankamai įtikinama, nes alternatyvūs variantai nebuvo apsvarstyti, be to pačia žinia pasiremta

jos..., p. 13. Mokslinėje ir popularioje literatūroje dažnai pasitaikanti žinia apie tai, kad ši pranciškonų bažnyčia buvusi pašventinta 1421 m., nėra patikima: Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai...*, p. 591. Tiesa, iki šiol nėra deramai išaiškinta, kokį dokumentą Vilniaus pranciškonų vienuolyno archyve sakosi (apie 1740 m.) matęs Vilniaus pranciškonas Antanas Gzybovskis, kuris teigė, kad šią bažnyčią pašventino Žemaičių vyskupas Martynas, vyskupavęs po 1421 m. (žr. *ibid.*, p. 512–513).

³⁶ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1: *Vilnius*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 140; *Lietuvos vienuolynai: Vadovas*, Vilnius: VDA leidykla, p. 314 (D. K.); Antanas R. Čaplinskis, *Vilniaus gatvių istorija: Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės*, Vilnius: Charibdė, 2008, p. 158.

³⁷ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, (toliau – *CM*), Pars I: 1416.II.13–1609.IV.2, red. Paulus Jatulis, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, 3), Romae: Academia Litwana Catholica Scientiarum, 1984, Nr. 25, p. 59 (1418-08-27). Labiausiai tikėtina, kad tai buvo ta pati bažnyčia, kurią 1501 m. Ldk Aleksandras perdavė į Vilnių atskiestiems dominikonams, žr. *KDKDW*, Nr. 486, p. 571–573 (1501-05-10); Nr. 491, p. 582–585 (1501-05-20); Nr. 499, p. 602–604 (1501-06-23).

³⁸ *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420*, red. Franciszek Piekosiński, (ser. *Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, 15), Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1896, p. 521–522.

³⁹ Vladas Drėma, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*, Vilnius: M. Paknio leidykla, 1997, p. 6.

ją izoliavus nuo tame pačiame šaltinyje esančių, tiesiogiai su Vilniumi susijusių įrašų. Todėl reikia atkreipti dėmesį, kad į Vilnių siunčiamas kasėjas turėjo ir papildomų užduočių. Jis turėjo padėti įrengti Vilniaus katedros kanauninkų arklides ir nuotekų kanalus⁴⁰. Mūsų supratimu, specialisto nuotekų latakams įrengti paprastai prireikia baigiamajame statybų etape. Posakis „ad conspiciendum templum“ taip pat veikiausiai suprastinas, kaip pasidarbavimas prie baigiamųjų bažnyčios statybos darbų – juk „šventovė“ jau matėsi. Tuo pačiu reikia atkreipti dėmesį į kitas, kiek ankstesnes (1418 m. gegužės mėnesio) žinias, kuriose kalbama apie kitus tuo pat metu į Vilnių siųstus specialistus: stiklių ir vargonininką, kuris veikiausiai turėjo rūpintis ne tik muzikavimu, bet ir paties instrumento priežiūra⁴¹. Žinoma, tenka apgailestauti, kad lakoniškose žiniuose konkrečiai nenurodyta, prie kurios Lietuvos bažnyčios turėjo darbuotis šie iš Krokuvos siųsti meistrai. Gal jie galėjo būti iš Vilniaus siunčiami toliau į Varnius, kur kaip tik tuo metu buvo statoma naujosios Medininkų vyskupijos katedra, kuriai lygiai tą pačią – rugpjūčio 27 – dieną taip pat buvo suteikti atlydai?⁴² Vis dėlto ši alternatyva mums atrodo mažiau tikėtina, nes, pasvėrus žinias apie iš Krokuvos į Vilnių siųstus specialistus, turimų duomenų visuma nusveria į Lietuvos sostinės pusę. Po kelių mėnesių Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčiai buvo suteikti atlydai, todėl galima manyti, kad tuo metu, t. y. 1418 m. rudenį, Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčia jau buvo pakankamai įrengta, kad galėtų priimti pirmuosius maldininkus. Ano meto įvykiai leidžia kelti mintį, kad šios bažnyčios įsteigimas veikiausiai buvo susijęs su Vytauto planais kurti Lietuvos bažnytinę provinciją, kurie pasireiškė Žemaičių krikšto ir Konstanco Susirinkimo kontekste⁴³.

⁴⁰ *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły...*, p. 521.

⁴¹ *Ibid.*: „Item sequuntur distributa pro expeditione Clementis cubicularii domini Regis cum vitreatore et organista et armis versus Lithuaniam [...]“.

⁴² Archivum Secretum Vaticanum, Registra Supplicum 116, f. 213. Su išskarpomis paskelbta leidinyje *Bullarium Poloniae*, vol. IV: 1417–1431, red. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, Hubert Wajs, Roma – Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski; Fundacja Jana Pawła II, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, 1992, Nr. 327, p. 60 (1418-08-27).

⁴³ Plg. Jozefas Pfcneris [Josef Pfitzner], *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, vertė J. Talmantas, spaudai parengė Pranė Čereškaitė, Vilnius: Mintis, 1989

Pirmųjų Vilniaus bažnyčių apžvalga rodo, kad Vilniuje per pastatinius du XIV a. ir per pirmuosius du XV a. dešimtmečius buvo pastatytos arba statomos šešios bažnyčios: Šv. Mikalojaus, katedra, Šv. Onos, Šv. Jono, Švč. M. Marijos (pranciškonų), Šv. Dvasios. Prie katalikų sakralinių pastatų galima priskirti ir Šv. Martyno koplyčią, įrengtą Vilniaus Aukštutinėje pilyje⁴⁴. Toks sakralinės architektūros paminklų iškilimas per palyginti trumpą laiką palyginti negausiai apgyvendintame mieste leidžia Lietuvos krikšto laikų Vilnių apibūdinti kaip statybų karštinės apimtą miestą. Tai nebuvo precedento neturinti statybų karštligė, nes kažkas panašaus turėjo vykti ir Vytenio, ir Gedimino laikais, kai buvo įkurtas miestas, o jo dominante tapo Didžiojo kunigaikščio pilis⁴⁵. Dar vienas statybų „bumas“ Vilniuje bus kilęs prie Ldk Algirdo, kai Žemutinės pilies teritorija buvo apjuosta mūro sienomis⁴⁶. Investicijų į šias statybas liūto dalis buvo skirta gynybos poreikiams. O XIV a. pabaigos statybos žymi pirmą stambią investiciją į sakralinę architektūrą. Akstiną šių bažnyčių statybai suteikė Lietuvos krikštas ir todėl jos tarsi turėjo įprastinti ir paliudyti naujos krikščionių visuomenės atsiradimą ir gyvavimą. Sunku pasakyti, kiek truko šių bažnyčių statybos ir įrengimo darbai. Galime manyti, kad iš pradžių būtent jos absorbavo visas „laisvas“ investicijas ir tenkino tiek valdovo ir jo aplinkos, tiek miestiečių religinio gyvenimo poreikius. Pirmųjų Vilniaus bažnyčių išdėstymas daugiausia buvo nulemtas jau egzistavusių gyventojų katalikų

(2-as leidimas), p. 227–229; *Vytautas Didysis, 1350–1430*, p. 109; Jarosław Nikodem, *Witold wielki książę litewski (1354 lub 1355 – 27 października 1430)*, Kraków: Avalon, 2013, p. 438–440.

⁴⁴ Ioannes Dlugossius, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Liber X (1370–1405)*, red. Danuta Turkowska, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985, p. 163; Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie...*, p. 55; *LKD*, Nr. 576, p. 110; Nr. 2252, p. 371.

⁴⁵ Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas...*, p. 49 ir t. Plg. Oksana Valionienė, *Vilniaus erdvinė struktūra...*, p. 141–147.

⁴⁶ Gintautas Rackevičius, „Gynybinių įtvirtinimų ir statinių raidos bruožai, XIII a. vidurys – XIX a. pradžia“, in: *Vilniaus miesto istorijos metraštis*, t. 2 (spausdinama), p. 47–49 (cituoiant nurodomi puslapiai iš straipsnio pdf. formato kopijos, kuri autorius buvo parengta Lietuvos istorijos institute dirbančių miesto istorijos specialistų prašymu). Plg. Oksana Valionienė, *Vilniaus erdvinė struktūra...*, p. 157–158.

susitelkimo vietų („katalikų kvartalas“) ir pagrindinių miestų kirtusių kelių. Todėl, mūsų nuomone, statant Vilniaus bažnyčias nebuvo siekiama joms parinkti tokių vietų, kurios miesto kraštovaizdyje kurtų tarpusavio ryšiais susijusią simbolinę-sakralinę erdvę, kas ankstesniais amžiais ne taip jau retai pasitaikydavo kituose Europos kraštuose, kur miestą dengiantį kryžiaus ženklą formavusios (ankstyvosios) bažnyčios turėjo teikti papildomą apsaugą nuo chaoso ir blogio jėgų⁴⁷. Tokia programa yra atsekama tokiuose Viduramžių Europos miestuose kaip Achenas, Bambergas, Hildesheimas, Mindenas, Viurcburgas, Krokava ir kituose⁴⁸.

Naujai pastatytos bažnyčios teikė ne vien tik erdvę didesniems susibūrimams po vienu stogu, jų statyba skatino ir technines, ir liturgines naujoves. Dar kartą norime atkreipti dėmesį į 1418 m. žinią apie į Lietuvą (veikiausiai į Vilnių) siųstą vargonininką, kurią galime vertinti kaip ankstyviausią išlikusią žinią apie Lietuvoje tuo metu veikusius stacionarius vargonus⁴⁹. Tikėtina, kad tuo pat metu ir ten pat siųstas stiklius galėjo sukurti kūrinių, kuris rūstų Lietuvos kultūrinį kraštovaizdį galbūt praskaidrino įvairiaspalvio stiklo žėrėjimu. Bažnyčios Lietuvos sostinę praturtino ne tik monumentaliais mūriniais civilinės paskirties

⁴⁷ Leonardo Benevolo, *Europos miesto istorija*, vertė Aušra Čizikienė, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 31–32.

⁴⁸ Krzysztof Skwierczyński, „Custodia civitatis. Sakralny system ochrony miasta w Polsce wcześniejszego średniowiecza na przykładzie siedzib biskupich“, in: *Kwartalnik historyczny*, Warszawa, 1996, t. 103, Nr. 3, p. 3–51; Aleksandra Witkowska, „Przestrzeń sakralna późnośredniowiecznego Krakowa“, in: *Ecclesia et civitas: Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. Halina Manikowska, Hanna Zaremska, (ser. *Colloquia Mediaevalia Varsoviensia*, 3), Warszawa: Instytut Historii PAN, 2002, p. 37 ir t.

⁴⁹ Vokiečių Ordino didysis magistras Ulrichas von Jungingenas Ldk Vytauto žmonai kunigaikštenei Onai 1408 m. padovanojo klavikordą ir nešiojamuosius vargonėlius – portatyvą. Daugiau apie tai žr. Girėnas Povilonis, *Vėlyvojo baroko vargondirbystės menas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Vargonų paveldo centras, 2013, p. 14. Apie vargonus Ankstyvaisiais viduramžiais žr. Helene Robbins Bittermann, „The organ in the early middle ages“, in: *Speculum*, Cambridge MA, 1929, t. 4, Nr. 4, p. 390–410. Apie vargonų muziką XV a. Vakarų Europoje žr. Leo Schrade, „The organ in the Mass of the 15th century – Part I“, in: *The Musical quarterly*, Oxford, 1942, t. 28, Nr. 3, p. 329–336; Leo Schrade, „The organ in the Mass of the 15th century – Part II“, in: *ibid.*, t. 28, Nr. 4, p. 467–487.

statiniais, bet ir miesto erdvę pripildė naujų garsų. Kaip antai, 1394 m. karalius Jogaila liepė išduoti penkias sidabro markes Vilniaus katedros dekanui, kuris už jas turėjo nupirkti varpą ir jį nugabenti į Vilnių⁵⁰. Varpais turėjo būti aprūpintos ir kitos Vilniuje bei kitose Lietuvos vietovėse naujai statomos bažnyčios⁵¹. Nors mūsų laikus pasiekė tik pavienės žinios, tačiau galime manyti, kad bažnyčioms įrengti būtini daiktai daugiausia būdavo importuojami iš Lenkijos.

Kasėjų, vargonininko ir stikliaus siuntimas iš Krokuvos į Vilnių rodo, kad čia egzistavo siauros srities specialistų poreikis. Ilgainiui jį vis geriau turėjo patenkinti Vilniuje ilgesniam laikui ar visam gyvenimui įsikuriantys amatininkai. Norėtume atkreipti dėmesį į vieną Ldk Aleksandro laikų dokumentą, kuriame išliko žinia apie Vilniuje Vytauto laikais gyvenusį čerpių gamintoją⁵². Čerpių gamyba, pasak Gedimino Vaitkevičiaus, tuo metu buvo ypač sudėtingas technologinis procesas, nes jo metu turėdavo būti sukurta tiesioginiam atmosferos poveikiui atspari stogo danga – čerpė. Besirandantys Vilniaus bažnyčių ir gyvenamųjų namų čerpių stogai Vilnių turėjo dar aiškiau išskirti iš kaimiškos apylinkių aplinkos.

Akivaizdu, kad bažnyčių statybos paspartino paties miesto raidą XV a. pirmoje pusėje. Jos turėjo liudyti ir didėjantį gyventojų skaičių. Atsižvelgdami į tai, kad Viduramžių miestų gyventojų skaičius augdavo daugiausia atvykėlių iš artimesnių vietovių ir tolimesnių kraštų dėka⁵³,

⁵⁰ *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły...*, p. 211. To paties dekanu kelionės išlaidoms dar buvo duotos 3 markės sidabro, žr. *ibid.* Tikėtina, kad čia minimas dekanas buvo Jokūbas Sazinas, nors jis žinomas (neanonimiškai) tik nuo 1397 m., plg. *LKD*, Nr. 546, p. 108.

⁵¹ Varpas į regulinių atgailos kanauninkų Bistryčios bažnyčią taip pat turėjo būti atgabentas iš Krokuvos 1394 m.: *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły...*, p. 182: „item preposito de Bystrzicza in Lithwania super campanam ad mandatum domini Regis II marc.“

⁵² Warszawa, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, Dział X, Sygn. 499 (1501-04-16).

⁵³ Hanna Zaremska, „Miasto: struktury społeczne i styl życia“, in: *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, red. Bronisław Geremek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1997, p. 189; Peter Clark, *European Cities and Towns 400–2000*, Oxford: Oxford University Press, p. 59–62.

tą patį reiškini analogiškai galime pritaikyti ir Vilniui. Todėl galima teigti, kad po Lietuvos Krikšto Vilnius palyginti sparčiai augo. Todėl neatsitiktinai Vilnius kaip miestas tapo daugiausiai dėmesio iš burgundų keliautojo Žilibero de Lanua sulaukusia Lietuvos vietoje. Žvelgiant jo akimis, Vilnius buvo sienomis neaptvertas miestas, besidriekiantis nuo aukštumos (Pilies kalno) į žemumą, ilgas ir siauras, be tvarkos (*très mal*) užstatytas mediniais gyvenamaisiais namais⁵⁴. „Ilgas ir siauras“ – toks apibūdinimas gerai dera su pastarojo meto archeologinių tyrimų dėka išryškėjusiu vaizdu, rodančiu, koks svarbus buvo pagrindinių kelių tinklas miesto topografijai XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje⁵⁵. Jau seniai pastebėta, kad Žilibero de Lanua akį patraukė keletas mūrinių, iš plytų pastatytų bažnyčių (*y a aucunes esglises de bricque*)⁵⁶. Tiek rašytiniai šaltiniai, tiek naujausi archeologiniai tyrimai rodo staigų Vilniaus miesto katalikiškosios dalies augimą, prasidėjusį po 1387 m. Lietuvos krikšto⁵⁷.

BROLIJOS, PROCESIJOS, ATLAIDAI

1390 m. Vilniuje apsilankė popiežiaus Benedikto IX pasiuntiniai kanaaninkas Jonas Mancas ir riteris Liudvikas, abu iš Neapolio. Jų pasiuntinybės tikslas – įvertinti naujųjų krikščionių gyvenimo krikščioniškumo lygį ir tarpininkauti tarp karaliaus Jogailos ir Vokiečių Ordino, kuris, kaip žinia, neigė lietuvių atsivertimo į naująjį tikėjimą tikroviškumą⁵⁸. Susipažinę su krikščionių gyvenimo Vilniuje realijomis abu pasiuntiniai

⁵⁴ *Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy: Chevalier de Toison d'or, seigneur de Santes, Willerval, Tronchiennes, Beaumont et Wahégnies. 1399–1450*, red. Constant-Philippe Serrure, Mons: Typographie d'Em. Hoyois, libraire, 1840, p. 24.

⁵⁵ Irma Kaplūnaitė, *op. cit.*, p. 56, 59–60, 69–72; Oksana Valionienė, *Vilniaus erdvinė struktūra...*, p. 171–174. Apie pačių Vilniaus miesto bažnyčių orientaciją pasaulio šalių ir gatvių atžvilgiu žr. Oksana Valionienė, „Lietuvos miestų sakralinės erdvės struktūra Viduramžiais ir Naujaisiais laikais“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2014-2*, Vilnius, 2015, p. 20–22.

⁵⁶ *Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy...*, p. 24.

⁵⁷ Irma Kaplūnaitė, *op. cit.*, p. 61, 83. Taip pat plg. Kęstutis Katalynas, *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2006, p. 62–77.

⁵⁸ Žr., pvz., Torsten Gruber, *Die Polemik zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen (1386–1422): Stationen – Argumente – Folgen*, München: GRIN Verlag, 2010.

paliko kuo palankiausius liudijimus⁵⁹. Jiems teko proga stebėti procesiją, kuriai vadovavo Vilniaus vyskupas ir joje dalyvavo pats karalius Jogaila ir „didžiulė daugybė“ krikštytų lietuvių. Pasiuntiniai pažymėjo, kad Jogaila deda daug pastangų krikščionių tikėjimui skleisti – jau pastatė daug parapiinių bažnyčių ir pasirūpino, kad į šalį gausiai pakviesti dvasininkai – „krikščionių tikėjimo skelbėjai“ – būtų deramai gerbiami⁶⁰.

Pagrindinė tikėjimo liudijimo vieta Vilniuje buvo katedra. 1427 m. gegužės 13 d. popiežius Martynas V suteikė vienerių metų atleidų malonę tiems tikintiesiems, kurie pamaldžia intencija Vilniaus katedroje apsilankys per Didžiojo Penktadienio, Šv. Stanislovo (gegužės 8 d.) ir per didžiąsias Kristaus ir Dievo Motinos šventes ir iškilmes. Tą pačią dieną buvo suteikta atskira atleidų privilegija Vilniaus katedros Šv. Kryžiaus altoriui: išpažintį atlikę ir atgailavę bei auką šio altoriaus išlaikymui paaukoję tikintieji galėjo pelnyti vienerių metų atlaidus⁶¹. Atlaidų prie

⁵⁹ *Codex Epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae, 1376–1430*, red. A. Prochaska, (ser. *Monumenta aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, 6), Cracoviae: Sumptibus Academiae Literarum Cracoviensis, 1882, Nr. 65, p. 22 (1390-05-23). Apie jų pasiuntinybę žr.: Jan Drabina, *Papiestwo – Polska w latach 1384–1434*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003, p. 27–28.

⁶⁰ Jan Tęgowski, „Świadectwo postępów w Chrystianizacji Litwy. Misja legatów papieża Bonifacego IX na Litwę w 1390 roku“, in: *Ecclesia – Cultura – Potestas: Studia z dziejów kultury i społeczeństwa. Księga ofiarowana Siostrze Profesor Urszuli Borkowskiej OSU*, red. Paweł Kras, Agnieszka Januszek, Agnieszka Nalewajek, Wojciech Polak, Kraków: Societas, 2006, p. 438. Ilgą laiką buvo žinomas tik vienas dokumentinis liudijimas apie šių popiežiaus pasiuntinių misiją, kurį 1882 m. paskelbė Antonis Prochaska savo parengtame *Codex epistolaris Vitoldi* dokumentų rinkinyje (Nr. 65, p. 21–23 [1390-05-23]). Palyginti neseniai lenkų istorikas Janas Tęgowski aptiko ir paskelbė dar vieno dokumento, kurį minėtieji pasiuntiniai surašė Vilniuje 1390 m. gegužės 13 d., kopiją. Vis dėlto reikia pažymėti, kad naujai paskelbtame tekste liko pernelyg daug apmaudžių gramatinių klaidų, todėl vis dar aktualu nurodyti, kad minėtojo dokumento kopija saugoma Lenkijos Mokslų akademijos bibliotekoje Kórnike (rkps. 203, p. 150–152). Dėkoju Rowellui už nuorodą į šią publikaciją. Dar viena ankstyva žinia apie Vilniuje rengtas procesijas remiasi kiek vėlesniais 1390 m. įvykiais, kai iš katedros į Šv. Onos bažnyčią ėjusią procesiją apšaudė Vilnių apgulusios Vokiečių Ordino, jo rėmėjų ir kunigaikščio Vytauto pajėgos, žr. *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, red. I. Zakrzewski, t. 2, Poznań: Sumptibus Bibliothecae Kornicensis, 1892 (editio altera), p. 155–156.

⁶¹ *KDKDW*, Nr. 96, p. 123–124 (1427-05-13).

Šv. Kryžiaus altoriaus dienos buvo Didysis Penktadienis arba Didysis Ketvirtadienis.

Galima manyti, kad Vilniaus katedroje atliekamoms liturginėms apeigoms ypatingą koloritą turėjo teikti katedros choro atliekamos giesmės. Giedotinės Sumos turėjo būti aukojamos ir kitose bažnyčiose sekmadeniais ar privalomų švenčių metu, bet tik prie katedros veikė mokykla, kurios ugdytiniai buvo specialiai mokomi giedoti⁶². Ilgą laiką tik jai buvo rezervuota ši teisė, ir tik pačioje XVI a. pradžioje Vilniaus kapitula, rodydama ypatingą malonę, šią teisę suteikė ir prie Šv. Jono bažnyčios pradėjusiai veikti mokyklai⁶³.

Patikimas religinio gyvenimo intensyvumo rodiklis – brolijos⁶⁴. Pirmoji žinoma brolija Vilniuje įsikūrė prie parapiinės Šv. Jono bažnyčios. Tai įvyko planuotos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto karūnacijos išvakarėse – 1430 m. spalį⁶⁵. Brolijos į(si)steigimą patvirtino Vilniaus vyskupas Motiejus (1422–1453) ir tuo pačiu metu į Vilnių susirinkę vyskupai: Krokuvos vyskupas Zbignievas Oleśnickis (1423–

⁶² Mūsų turimais duomenimis, Vilniaus katedros psalmių giedotojai pirmą kartą minimi 1430 m. Ldk Vytauto donaciniame akte: *KDKDW*, Nr. 109, p. 135 (1430-10-21). Tiesa, pats choralinis giedojimas minimas jau 1397 m. gegužės 9 d. Vilniaus vyskupo Andriejaus privilegijoje, kuria jis prie katedros įsteigė ir pajamomis aprūpino Šv. Andriejaus ir Pranciškaus koplyčią: *ibid.*, Nr. 29, p. 50.

⁶³ Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, (toliau – *LMAVB RS*), Acta Capituli Vilmensis, f. 43, b. 210/1, l. 21 (1513-12-03).

⁶⁴ Liudas Jovaiša, „Brolijos“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 109–128. Apie stačiatikių midaus brolijas Vilniuje žr. Aivas Ragauskas, „Midaus brolijos – Vilniaus stačiatikių kultūros fenomenas (XV a. vidurys – XVII a. vidurys)“, in: *Florilegium Lithuanum: In honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 229–241.

⁶⁵ *CM*, Nr. 40, p. 78–80. Pastarojo šaltinių rinkinio leidėjai šį dokumentą datavo spalio 9 d. (pagal svečiuose buvusių vyskupų prieraišus), tačiau Zenonas Ivinskis jį datavo spalio 4 d. pagal Vilniaus vyskupo nurodytą datą, žr.: Zenonas Ivinskis, „Kirchengesang...“, p. 98. Beje, reikia pabrėžti, kad pastarasis istorikas ko gero bus pirmasis atkreipęs dėmesį į šį dokumentą, o iš ką tik cituoto straipsnio ši žinia pasklido plačiau, žr. Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie...*, p. 59.

1455), Lucko vyskupas Andriejus Planskietis (1426–1459), Kameneco vyskupas Paulius Bojančietis (1428–1453) ir Medininkų (Žemaičių) vyskupas Mikalojus (1423–1434)⁶⁶. Svarbu pabrėžti, kad pati brolijos iniciatyva kilo iš pasauliečių katalikų – kaip brolijos steigimo iniciatoriai nurodyti Vilniaus vaitas ir kiti Vilniaus miestiečiai. Tokią iniciatyvą aukščiausias Vilniaus vyskupijos hierarchas vertino palankiai, bet, panašu, kad ir su reikiamu atsargumu. Vyskupas Motiejus pabrėžia, kad brolijos nariai turės laikytis tokių taisyklių ir tokios apeigų tvarkos, kokios laikosi „senieji katalikai“. Kas tie ikireformacinio laikotarpio „senieji katalikai“? Tai klausimas, į kurį atsakymą turėjo vyskupas, nes jis žinojo, kas yra leistina, o kas – šalintina⁶⁷. Tuo pačiu jis (eilinį kartą) deklaravo savo teisę prižiūrėti pamaldumo praktikas savo vyskupijoje; tai buvo ypač aktualu, nes netolimuose Čekuose dar nebuvo išsikvėpęs husitų sąjūdis. Brolijos nariams, kurie deramai pasiruošę dalyvaus jos rengiamose pamaldose ir artimo meilės darbuose, buvo suteikti keturiasdešimties dienų atlaidai. Juos buvo galima pelnyti sukalbėjus už gyvus ir mirusius brolijos narius dešimt Tėve mūsų ir tiek pat Sveika Marija arba paaukojus vieną denarą. Apie tolesnį šios brolijos gyvavimą duomenų trūksta, išskyrus tai, kad jai suteiktą atlaidų privilegiją dar kartą, 1432 m. rugpjūčio 7 d., patvirtino Vroclavo vyskupas Konradas (1417–1447)⁶⁸.

Praėjus dviem dešimtmečiams Šv. Jono bažnyčios broliją reikėjo iš naujo patvirtinti ir išduoti naują privilegiją. Tikriausiai ir šį kartą pagrindiniai iniciatoriai buvo Vilniaus vaitas ir miestiečiai, 1454 m.

⁶⁶ S. C. Rowell, „XV a. vyskupų atlaidos raštai...“, Priedas Nr. 3, p. 101–102. Originalas saugomas *LMAVB RS*, f. 3, b. 67.

⁶⁷ Reikia turėti omeny, kad Viduramžiais miestų magistratai save visų pirma suvokė kaip krikščionišką valdžią ir vyresnybę, todėl valdžios vyrai jausdavosi atsakingi už savo miesto bažnyčių būklę, Dievo kulto plėtimą, miestiečių sielovadą ir jų krikščionišką gyvenimo būdą. Tai skatindavo ne tik pasauliečių ir dvasininkų bendradarbiavimą, bet ir nesutarimus ar net atvirus konfliktus, kildavusius dėl sunkiai nubrėžiamų ribų tarp pasaulietinės ir dvasinės valdžios sferų. Daugiau apie tai žr. Eberhard Isenmann, *Die deutsche Stadt im Mittelalter, 1150–1550: Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtreigement, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*, Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2012, p. 607 ir t.

⁶⁸ *CM*, Nr. 40, p. 80.

vasarį pateikę Vilniaus vyskupui Mikalojui senesniąją privilegiją ir paprašę patvirtinti jų įsteigtą broliją. Kadangi naujosios privilegijos tekstas išlikęs visas, tai matyti, kad tos pačios pirmojoje 1430 m. privilegijoje užfiksuotos nuostatos joje išskleidžiamos kur kas raiškiau⁶⁹. Stebėtina, kad naujoji privilegija visai nemini savo pirmtakės (užuominą apie ją galima išvelgti tik žodelyje „exposuerunt“, tačiau 1454 m. privilegijoje taip ir lieka neaišku, kas Vilniaus vyskupui Mikalojui buvo „pateikta“). Todėl ir pati brolija atrodo tarsi būtų iš naujo patvirtinta. Skirtingai nei 1430 m. privilegijos, naujosios privilegijos laukė žymiai turiningesnis „gyvenimas“. Palyginti nemažas kaimyninių vyskupijų vyskupų būrys XV a. antrojoje pusėje patvirtino brolijai suteiktą atlaidų privilegiją.

Kartu su Vilniaus vyskupu Mikalojumi, naująją brolijos privilegiją tą pačią dieną (pirmadienį, vasario 11 d.) patvirtino Chelmo vyskupas Jonas Tarnovskis (1452–1462). Tą patį padarė ir Kijevo vyskupas Klemensas (1449–1473) bei Kameneco vyskupas Mikalojus Labuńskis (1453–1467). Abiejų šių ganytojų įrašai nedatuoti. Vis dėlto galime pakankamai užtikrintai teigti, kad Kijevo vyskupas savo įrašą paliko drauge su pirmaisiais dviem vyskupais, nes po dienos jie trise tai pačiai bažnyčiai išdavė dar vieną atlaidų privilegiją⁷⁰. Tikėtina, kad ir Kameneco vyskupo įrašas iš to paties meto. Jo, kaip ir pirmųjų trijų vyskupų, įrašas eina iš karto po pagrindiniu privilegijos tekstu, vienoje eilėje. Tiek Kijevo, tiek Kameneco vyskupų raštuose minimas jiems Vilniaus vyskupo suteiktas „specialus leidimas“ patvirtinti šią privilegiją – kas vėlgi leistų manyti, kad turime reikalą su vienalaikiais įvykiais.

Vėlesni įrašai leidžia fiksuoti ypatingas dienas, kai brolija sulaukdavo garbingų svečių – kaimyninių vyskupijų ganytojų. Pritaikius geografinį

⁶⁹ Plg. *CM*, Nr. 40, p. 79 ir naująją brolijos prie Vilniaus Šv. Jono bažnyčios įsteigimo aktą, žr. priedą Nr. 1. Pastebėtina, kad 2014 m. spalį peržiūrėję *Zasztowto* rinkinį, 1430 m. spalio 4 d. dokumento, paskelbto *CM*, neaptikome. Zenono Ivinskio laikais šiame rinkinyje iš viso buvo 43 dokumentai. 2014 m. rudenį *Zasztowto* rinkinį sudarė 40 dokumentų, sudėtų į vokus („Schieblade“). Vokų seka chronologinė. Be *Schieblade* Nr. 1, dar trūko *Schieblade* Nr. 3 ir *Schieblade* Nr. 4. Šiuo metu prieinami dokumentai prasideda nuo *Schieblade* Nr. 2, kuriame laikomas Jogailos 1430 m. spalio 21 d. Vilniaus kapitulai išduotas dokumentas (tekstas iš vėlesnio nuorašo paskelbtas *KDKDW*, Nr. 110, p. 136–137). Tikėkimės, kad minėtų dokumentų tik laikinai „nėra vietoje“.

⁷⁰ Žr. išnašą Nr. 66.

ir įrašų chronologinio nuoseklumo principus atsiskleidžia tokia ypatingų progų seka. Lucko vyskupas Vaclovas (1459–1460/1462) broliją aplankė 1460 m. vasario 6 d. per šv. Daratos iš Cezarėjos šventę. 1463 m. rugsėjo 29 d. Šv. Mykolo Arkangelo dieną joje apsilankė naujas Lucko vyskupas Jonas Losovičius (1463–1468), palikęs bendrą įrašą kartu su Moldavijos vyskupu Mikalojumi (1447–1474). Sekantis Lucko vyskupas Martynas (1468 – prieš 1483 m.) brolijoje apsilankė 1469 m. vasario 23 d.

Vilniaus Šv. Jono bažnyčios brolijai dėmesį rodė ir Žemaičių vyskupai. Pirmasis buvo vyskupas Jurgis (1453–1464), tačiau jis nenurodė savo įrašo datos (galimas daiktas, kad tai įvyko tą pačią 1454 m. vasario 11 d., o data liko nenurodyta, nes amžininkams galėjo būti savaime aišku, kas tuo metu dalyvavo)⁷¹. Sekantis Žemaičių vyskupas Motiejus II (1464–1470) broliją aplankė 1469 m. vasario 23 d. Dar po kelerių metų (1471 m.) broliją aplankė naujas Žemaičių vyskupas Baltramiejus II (1471–1482). Aukščiausias hierarchas, aplankęs Šv. Jono bažnyčios broliją, buvo Gniezno arkivyskupas, kardinolas Frydrichas Jogailaitis. Tai įvyko 1495 m. kovo 14 d.

Kaip matome, broliją dažniausiai lankydavo ne Vilniaus, bet Žemaičių ir Lucko vyskupai. Pasitaikydavo jų bendrų vizitų, kaip matyti iš vyskupo Motiejaus II ir vyskupo Martyno atvejo 1469 m. vasarį⁷². Vyskupai patvirtindavo (iš naujo suteikdavo) 40 dienų atlaidus, o kardinolas Frydrichas suteikė 100 dienų atlaidus – tai buvo kardinolų prerogatyva⁷³. Beje, tuo pat metu jis patvirtino ir senąją 1430 m. privile-

⁷¹ Taip spėja ir S. C. Rowell, „XV a. vyskupų atlaidos raštai...“, p. 97.

⁷² Reikia pripažinti, kad mūsų pateikta Žemaičių vyskupo Motiejaus II ir Lucko vyskupo Martyno vizito data sąlyginė. Rankraštyje jie įrašyti greta (pirmas virš antro) ir datuojami ta pačia data: „Actum Vilne die Saturni XXIII mensis februarii anno Domini millesimo quadringesimo lx nono“, (Žemaičių vyskupo įrašas). Bėda ta, kad savaitės diena ir mėnesio diena nesutampa, nes 1469 m. vasario 23 d. buvo ne šeštadienis (*dies Saturni*), bet ketvirtadienis. Šis atvejis ne vienintelis keliantis keblumų nustatant įrašų chronologiją. Kaip antai, Lucko vyskupo Jono Losovičiaus ir Moldavijos vyskupo Mikalojaus įrašė aiškiai įrašyti 1453 m., nors savaitės ir mėnesio dienos sutapimas rodo, kad tai turėjo įvykti 1463 m.

⁷³ S. C. Rowell, „XV a. vyskupų atlaidos raštai...“, p. 94. Pažymėtina, kad tuo metu kardinolas Frydrichas atlaidų privilegijas suteikė dar ir Kauno bei Maišiagalos bažnyčioms: *ibid.*, p. 95.

giją⁷⁴. Neaišku, ar pastaruoju atveju reikėjo Vilniaus vyskupo leidimo, apie ką standartiškai užsimenama didesnėje dalyje vyskupų darytų įrašų.

1454 m. suteikta privilegija per XV a. antrąją pusę pasipildė septyniais vyskupų įrašais. Mažų mažiausiai jie liudija brolijos prie Šv. Jono bažnyčios gyvavimą, nenutrūkstamą jos veikimą. Susibūrusi vienintelėje parapijėje Vilniaus bažnyčioje, ši brolija reprezentavo Vilniaus miestiečių katalikų bendruomenę. Todėl vyskupų vizitus į Vilniaus Šv. Jono bažnyčią reikia vertinti kaip jų susitikimus su miestiečių bendruomene, kaip jų ingresų į LDK sostinę pėdsakus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad didesniąją dalį įrašų vyskupai paliko savo ganytojiškos tarnystės pradžioje (bent 5 iš 7 vėlesnių, t. y. padarytų po 1454 m., įrašų)⁷⁵. Tai tarsi susitikimai su LDK sostine, o privilegijoje padaryti įrašai – materialūs vyskupų ingresų pėdsakai. Tokie vyskupų susitikimai su brolijos nariais anaipol ne visada reiškė naujas pažintis ir patirtis. Dalis savo įrašų palikusių vyskupų buvo iš anksčiau glaudžiai susiję su Vilniumi. Kaip antai, vyskupas Paulius Bojančietis buvo Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios prepozitas (min. 1428 m.)⁷⁶.

Įdomu pastebėti, kad brolijai suteikus „didžiąją“ atlaidų privilegiją, kurios pergamento lapas teikė daug laisvos vietos būsimiems įrašams (pagalvota apie ateitį!), sekančią dieną, būtent 1454 m. vasario 12-ąją, buvo suteikta dar viena, „kompaktiškesnė“ atlaidų privilegija. Ją suteikė mums jau pažįstami vyskupai: Vilniaus Mikalojus, Chelmo Jonas ir Kijevo Klemensas⁷⁷. Ji buvo skirta visiems pamaldiams Šv. Jonų bažnyčios lankytojams; tai bene pirmas atvejis, kai rašytiniame dokumente minimi abu Vilniaus parapiinės bažnyčios globėjai: šv. Jonas Krikštytojas ir šv. Jonas Evangelistas. (Galbūt pastaroji patrociniacija bus buvusi suteikta kaip tik tuo metu, per geriau nežinomas iškilmes?)

⁷⁴ *CM*, Nr. 40, p. 80.

⁷⁵ Plg. S. C. Rowell, „XV a. vyskupų atlaidos raštai...“, p. 96–97.

⁷⁶ Apie Paulių iš Bojančicų žr. Władysław Abraham, „Założenie biskupstwa łacinńskiego w Kamieńcu Podolskim“, in: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*, t. 1, Lwów: Nakładem Uniwersytetu Lwowskiego, 1912, p. 28–30; *LKD*, Nr. 1858.

⁷⁷ Žr. išnašą Nr. 65.

Tuo metu Vilniuje tikrai buvo trys vyskupai, o jeigu dar pridurtume ir Kameneco Mikalojų bei Žemaičių vyskupą Jurgį, turėtume visą penketą. Nedažnas atvejis Viduramžių ir Ankstyvųjų naujųjų laikų Vilniuje! Rowellas pastebėjo, kad užuot buvę Krokovoje, kur tuo metu vyko karališkos Kazimiero ir Elzbietos Habsburgaitės vestuvės, keturi LDK vyskupai buvo Vilniuje⁷⁸. Kol kas sunku paaiškinti tokio vyskupų elgesio prasmę. Galbūt abi Šv. Jono bažnyčios suteiktos privilegijos buvo savotiška aukščiausios LDK dvasinės valdžios atstovų dovana Vilniaus tikinčiųjų bendruomenei?

Lyginant 1427 ir 1454 m. atlaidų privilegijas matyti tam tikras tęstinumas. Kaip anuomet, taip ir dabar Švč. Sakramento garbinimas buvo ašis, apie kurią sukosi liturgija ir pamaldžios praktikos. Panašu, kad garbinti Švč. Sakramentas būdavo išnešamas priešais Šv. Jono bažnyčios viduryje (centre) buvusį altorių⁷⁹. Norint pelnyti atlaidus sekmadeniais reikėjo dalyvauti Šv. Mišiose ir procesijoje aplink bažnyčią. Švč. Sakramentą pas ligonį nešančio kunigo palydėjimas, pirmyn ir atgal, buvo veiksmas, lygiavertis dalyvavimui procesijoje⁸⁰. Panašiai kaip

⁷⁸ S. C. Rowell, „XV a. vyskupų atlaidos raštai...“, p. 97. Apie tarp Krokuvos vyskupo kardinolo Zbignievo Oleśnickio ir Gniezno arkivyskupo Jono Sprovsckio vykusias rungtynes dėl didesnės garbės šių vestuvių kontekste žr. Tomasz Graff, *Episkopat monarchii jagiellońskiej w dobie soborów powszechnych XV wieku*, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2008, p. 131–132.

⁷⁹ S. C. Rowellas šį altorių vadina „centrinium“. Mūsų supratimu „ante altare in medio dicte ecclesie“ rodo visų pirma vietą bažnyčios viduryje. Prisimintina, kad nuo Jogailos ir Vytauto laikų Vilniaus katedros centrinėje navoje stovėjo Šv. Kryžiaus altorius, išlikęs ko gero iki pat XVII a. vidurio: Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska*, t. 1, Wilno: Nakład i druk Józefa Zawadzkiego, 1908, p. 5–6, 13. Dar viena analogija galėtų būti Krokuvos parapinės Švč. Mergelės Marijos bažnyčios Švč. Sakramento altorius (už šią pastabą dėkoju dr. Liudui Jovaišai). Apie Šv. Kryžiaus altorių reikšmę Viduramžių krikščionybei žr. Kornelia Imesch, „The altar of the Holy Cross and the ideal of Adam’s progeny: ‘ut paradysiace loca possideat regionis’“, in: *Death and Dying in the Middle Ages*, eds. Edelgard E. DuBruck, Barbara I. Gusick, New York etc.: Peter Lang, 1999, p. 73–99.

⁸⁰ Dr. Liudo Jovaišos nuomone, šios privilegijos rodo, kad tuo metu ligoniams būdavo nešamas tik viatikas, ne Ligonių sakramentas. Be šios privilegijos mums žinomas tik dar vienas šaltinis, rodantis, kad Lietuvoje XV a. ligoniams buvo nešamas viatikas – tai pal. Mykolo Giedraičio (†1485-05-04) gyvenimas: *Acta Sanctorum*: Maii

ir į procesijas, taip ir į kunigo lydėjimą žmonės būdavo sukviečiami gyvu žodžiu (*quando ... invitati fuerint*). Tiek pat svarbios buvo ir maldos (viena „Sveika Marija“ ir viena „Tėve mūsų“), kai skambinta varpais meldžiant taikos ir „katalikų tikėjimo vienybės“⁸¹. Auka, skirta paremti bažnyčios pastato, jos liturginių reikmenų ir dvasininkų išlaikymą, buvo ir liko savaime suprantamas dalykas. Toliau gretinant minimas indulgencijų privilegijas išryškėja ir tam tikros XV a. vidurio naujovės. Dabar reikėjo rodyti gausesnius pamaldaus nusiteikimo ženklus. Jei anuomet užteko klūpant priešais Švč. Sakramentą sukalbėti vieną „Tėve mūsų“ ir vieną „Sveika Marija“, dabar reikėjo penkių „Tėve Mūsų“ ir septynių „Sveika Marija“⁸². Daugiau melstis tekdavo ir skambinant varpais dėl taikos – tris „Tėve Mūsų“ ir tiek pat „Sveika Marija“. Šalia procesijų ir dalyvavimo šv. Mišiose atsirado dar viena naujovė – klausytis pamokslų. Prie liturginių inovacijų reikia priskirti ir tai, kad 1454 m. metų privilegijoje atsirado nauja sąlyga – giedoti arba pamaldžiai klausytis giesmės *O salutaris hostia*, atliekamos po giesmės „Šventas, šventas, šventas“, prieš kunigui pašventinant Mišių dovanas⁸³. Giesmės turėjo būti giedamos ir procesijų metu. Esama pagrindo manyti, kad jau XV a. Vilniuje populiariausios būdavo Dievo Kūno (*Corpus Christi*) procesijos. Tikėtina, kad jos būdavo rengiamos ne tik Dievo Kūno iškilmių metu (ketvirtadienį po Švč. Trejybės iškilmių sekmadienį) gegužės pabaigoje ar birželio pradžioje, bet ir kitais mėnesiais⁸⁴. Krokuvos vyskupas Oleśnickis buvo rekomendavęs, kad Vilniuje būtų rengiama dvylika Dievo Kūno procesijų, tam tikrą kiekvieno mėnesio ketvirtadienį. Joms

tomus I, red. G. Henschenius et D. Papebrochius, Antverpiae: Meursius, 1680, p. 554. Taip pat žr. Darius Baronas, „Pal. Mykolo Giedraičio gyvenimas ir jo kultas Lietuvoje (XVI – XIX a. pr.)“, in: *Šventieji vyrai, šventosios moterys: Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, sudarė Mindaugas Paknys, Vilnius: Aidai, 2005, p. 277–288.

⁸¹ S. C. Rowell, „XV a. vyskupų atlaidos raštai...“, Priedas Nr. 3, p. 101.

⁸² Šių indulgencijų tekstai paskelbti greta: *ibid.*, p. 101–102.

⁸³ *Ibid.*, p. 98.

⁸⁴ 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinode vysk. Jonas iš Lietuvos kunigaikščių netgi turėjo priimti nutarimą, ribojantį pernelyg dažnas Švč. Sakramento procesijas: Jakub Sawicki, *Concilia Poloniae: Źródła i studia krytyczne*, t. 2: *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty*, Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1948, p. 123–124.

turėjo vadovauti Vilniaus katedros prelatai, o rengiamos jos turėjo būti katedroje arba jos šventoriuje⁸⁵.

Rowellas yra atkreipęs dėmesį, kad tokios privilegijos, kaip mūsų aptartoji, nebuvo skirtos dūlėti skryniuose, jos būdavo viešai eksponuojamos, kai galiodavo atlydai⁸⁶. Nors Šv. Jono bažnyčiai suteiktų indulgencijų išvaizda palyginti kukli, tačiau ir už jų parengimą reikėjo mokėti apčiuopiamą sumą. Tokios privilegijos buvo kiekvienos bendrijos prestižo reikalas. Jos turėdavo būti matomos, jų atlydų privilegijos turėjo galioti. Suprantama, kad taip afišuotis galėjo tik brolija, savo gretose vienijusi svarbiausius ano meto Vilniaus žmones. Vargu ar gana kukli šių pergamentų išvaizda atspindi tikrąjį Vilniaus miestiečių finansinį pajėgumą. Jį kur kas geriau atspindi monumentalė Šv. Jono bažnyčios išvaizda ir sekanti privilegija, kurią metas aptarti⁸⁷.

Vos spėję atnaujinti savo broliją, Vilniaus miestiečiai realizavo dar vieną iniciatyvą. Panašu, kad šį kartą jie savo veiksmus derino su Vilniaus pranciškonais. Taip manyti leidžia tai, kad tą pačią dieną – 1459 m. lapkričio 15-ąją – kardinolai Izidorius, buvęs Kijevo ir Visos Rusios metropolitas, ir Pilypas bei Prosperas suteikė dvi atlydų privilegijas: vieną Vilniaus Šv. Jono bažnyčios „vargšų brolijai“, kitą – Vilniaus pranciškonams⁸⁸. Šimto dienų atlydus buvo galima pelnyti kaskart ir kasmet

⁸⁵ *Ibid.* Apie Dievo Kūno procesijas ir jų reikšmę kaip miesto bendruomenę išreiškiantį įvykį žr. Mervyn James, „Ritual, drama and social body in the late medieval English town“, in: *Past and present*, Oxford, 1983, Nr. 98, p. 3–29; Charles Zika, „Hosts, processions and pilgrimages: controlling the Sacred in fifteenth-century Germany“, in: *Past and present*, Oxford, 1988, Nr. 118, p. 37–48. Apie Dievo Kūno procesijas Krokuvoje žr. Hanna Zaremska, „Procesje Bożego Ciała w Krakowie w XIV–XVI wieku“, in: *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. Bronisław Geremek, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978, p. 25–40. Apie Eucharistijos sakramentą kaip Vėlyvųjų viduramžių Europos religinės kultūros šerdį žr. Miri Rubin, *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

⁸⁶ S. C. Rowell, „XV a. vyskupų atlydos raštai...“, p. 96.

⁸⁷ Pastebėtina, kad ir Lenkijoje iki pat XV a. antrosios pusės miestų patricijatas ambicijas, susijusias su savo miesto garbe, daugiausiai realizuodavo monumentaliais sakraliniais pastatais: Henryk Samsonowicz, *Życie miasta średniowiecznego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, p. 90.

⁸⁸ Kardinolo Izidoriaus atlydų privilegija Vilniaus Šv. Jono brolijai, in: Geheimes

pamaldžiai aplankius ir parėmus Šv. Jono bažnyčią per šias iškilmes: Velykų sekmadienį, Švč. Trejybės, Kristaus Kūno, šv. Jono gimimo, bažnyčios pašventinimo metines⁸⁹. Pranciškonų bažnyčioje atlaidus buvo galima pelnyti ją aplankius per šias šventes: Apreiškimo Marijai, Marijos Apsilankymo, Dangun Ėmimo, Gimimo ir per bažnyčios pašventinimo metines. Čia atlaidų malonė buvo stebėtinai gausi – po 720 dienų už kiekvienos šventės dieną⁹⁰. Toks atlaidų pasiskirstymas rodo, kad Šv. Jono bažnyčia buvo svarbiausia Velykų ciklo iškilmių vieta, o pranciškonų bažnyčia iškyła kaip pagrindinė Švč. Mergelės Marijos kulto vieta.

Kaip tik pranciškonų bažnyčioje būrėsi dar vienas pasauliečių pranciškonų – tretininkų – susivienijimas. Kada jis formaliai atsirado, keblu pasakyti. Pirmą kartą išlikusiuose šaltiniuose jų brolija (*confraternitas Sanctae Mariae*) minima 1456 m., kai Romos Šv. Dvasios špitolės igaliotiniai jiems suteikė teisę rinktis sau nuodėmklausį ir dalyvauti Romos Šv. Dvasios brolijai suteiktose dvasinėse malonėse⁹¹. Viena iš sąlygų pelnyti šias malones (atlaidus) buvo kasmetinis išmaldos davimas vargšams arba auka bažnyčios pastato išlaikymui⁹².

Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (Berlin), (toliau – *GSStA PK*), Urkundensammlung Zasztowt, Schieblade Nr. 7 (Mantuja, 1459-11-15). Kardinolų Izidoriaus, Pilypo ir Prospero atlaidų privilegija Vilniaus pranciškonų Švč. Mergelės Marijos bažnyčiai paskelbta *KDKDW*, Nr. 231, p. 256–258 (Mantuja, 1459-11-15). Apie šių kardinolų asmenybes žr. *ibid.*, p. 257.

⁸⁹ *GSStA PK*, Urkundensammlung Zasztowt, Schieblade Nr. 7.

⁹⁰ Reikia pažymėti, kad Vilniaus katedros ir vyskupijos kodekso leidėjai kiek kitaip interpretavo atlaidų dienų skaičių. Jų nuomone, bendra atlaidų suma siekė 720, už kiekvieną dieną teikiant po 180 atlaidų. Mūsų supratimu, tokio dydžio atlaidai buvo teikiami už kiekvieną penkių nurodytų iškilmių dieną, todėl išvestinis 180 dienų skaičius netikslus, žr. *KDKDW*, Nr. 231, p. 257: „... omnibus et singulis vere paenitentibus et confessis, qui in Annunciationis, Visitationis, Assumptionis, Nativitatis Beatae Mariae Virginis et Dedicacionis ipsius ecclesiae festivitibus ecclesiam ipsam devote visitaverint annuatim, et ad conservationem, manutentionem et augmentationem eadem manus porrexerint adiutrices, pro singulis diebus festivitatum huiusmodi cuilibet videlicet septingentos et viginti dies de iniunctis paenitentibus in Domino misericorditer relaxamus praesentibus perpetuis futuris temporibus duraturis.“

⁹¹ Apie šią špitolę ir į Šv. Dvasios broliją įstojusius piligrimus iš Lietuvos žr. Darius Baronas, „Piligrimai iš Lietuvos – Romos Šv. Dvasios brolijos nariai 1492–1503“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2014, t. 38, p. 15–25.

⁹² *KDKDW*, Nr. 225, p. 250–251 (1456-09-11).

MEMORIA

Krikščionių tikėjimas naujai apibrėžė santykius tarp gyvųjų ir mirusiųjų. Pagonybės laikais mirusieji būdavo laidojami atokiau nuo gyvenamųjų vietų, jie greitai užsimiršdavo. O krikščionybė suartino gyvųjų ir mirusiųjų pasaulius⁹³. Tai matyti ir iš čia pat mieste atsiradusių kapinių, ir iš mirusiųjų minėjimo tradicijos. Tuomet visuotinai tikėta, kad žemėje likusių gyvųjų maldos gali veiksmingai padėti sieloms, po mirties atsidūrusiems skaistykloje⁹⁴. Tokiu būdu gyvųjų tarpusavio meilės saitai nenutrūkdavo net ir artimiesiems baigus žemiškąją kelionę. Pradžią institucionalizuotam mirusiųjų minėjimui davė pirmasis Vilniaus vyskupas Andriejus. Tai geriausiai matyti iš 1397 m. fundacinio akto, kuriuo jis prie katedros įsteigė Šv. Andriejaus ir Pranciškaus koplyčią: „kad nebūtume lyg koks kūnelis pasmerkti užmarščiai, bet priešingai, kad būtume patikėti šviesesniai atminimui“⁹⁵. Vyskupas galvojo ne vien apie save, nes jis numatė, kad keturios Mišios per savaitę turi būti aukojamos ir už jo paties, ir už jo įpėdinių sielas.

⁹³ Darius Baronas, S. C. Rowell, *op. cit.*, p. 300–303.

⁹⁴ Vakarų Europos istoriografijoje šie šaltiniai aktyviai skelbiami ir tiriami. Visų pirma minėtini Prancūzijos ir Vokietijos istorikų darbai, kaip antai: Jean-Loup Lemaître, *Mourir à Saint-Martial: la commémoration des morts et les obituaires à Saint-Martial du XIe a XIIIe siècle*, Paris: De Boccard, 1989; to paties autoriaus daugiatomis leidinys *Répertoire des documents nécrologiques français* (leistas įvairių leidyklų 1975–2008); *L'Obituaire des prêtres filleuls de Liginiac*, red. Jean-Loup Lemaître, Ussel: Musée du Pays d'Ussel, 1994; *Les obituaires du chapitre cathédral d'Albi*, red. Matthieu Desachy, Jean Favier, Jean-Loup Lemaître, Paris: Académie des inscriptions et belles lettres, 2007; *Les obituaires de l'abbaye Saint-Andoche d'Autun*, red. Jean Favier, Paris: Académie des inscriptions et belles lettres, 2011. Vokietijos atveju žr., pvz., *Monumenta Germaniae historica*, Viduramžių šaltinių rinkinio serijas *Necrologia Germaniae* ir *Libri memoriales*. Taip pat žr.: Karl Schmid, *Gebetsgedenken und adliges Selbstverständnis im Mittelalter. Ausgewählte Beiträge. Festgabe zu seinem sechzigstem Geburtstag*, Sigmaringen: Thorbecke, 1983; *Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet*, hg. von Karl Schmid, München – Zürich: Schnell und Steiner, 1985; Joachim Wollasch, *Wege zur Erforschung der Erinnerungskultur: Ausgewählte Aufsätze*, hg. von Mechthild Sandmann, Münster: Aschendorf, 2011; *Wege der Erinnerung im und an das Mittelalter. Festschrift für Joachim Wollasch zum 80. Geburtstag*, hg. von Andreas Sohn, Bochum: Winkler, 2011; Joachim Wollasch, „O wartości źródłowej nekrologów średniowiecznych“, *Studia źródłoznawcze*, Warszawa, 1990, t. 32–33, p. 7–17.

⁹⁵ *KDKDW*, Nr. 29, p. 48 (1397-05-09).

Vilniaus katedra netruko tapti to meto Lietuvos elito atminties saugojimo vieta. Joje buvo palaidotas 1390 m. per Vilniaus apgultį žuvęs Jogailos brolis Karigaila. Čia amžinojo poilsio atgulė 1392 m. miręs kitas Jogailos brolis, pamaldusis Vygantas⁹⁶. 1418 m. po Vilniaus katedros chorą buvo palaidota kunigaikštienė Ona, o 1430 m. – jos vyras Ldk Vytautas⁹⁷. Katedroje kurį laiką buvo aukojamos skaitytinės Mišios ir už karaliaus Jogailos sielos gerovę⁹⁸, bet vėliau ši tradicija, regis, nutrūko. Tačiau Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto minėjimas tapo nuolatine Vilniaus katedros liturginio ciklo dalimi. XVI a. pradžioje jis buvo minimas kaip Vilniaus katedros „pirmasis fundatorius“⁹⁹. Ldk Vytauto atminimas buvo puoselėjamas ir Vilniaus pranciškonų bažnyčioje. Šiam tikslui jo brolis Žygimantas Kęstutaitis, vos įsitvirtinęs didžiojo kunigaikščio soste, užrašė pranciškonams pajamas iš Vilniaus karčemų¹⁰⁰. Nenuostabu, kad 1597 m. Donatui Caputui atlikus Vilniaus pranciškonų vienuolyno vizitaciją, būtent Ldk Vytautas nurodytas kaip labiausiai tikėtinas jo fundatorius¹⁰¹.

KATALIKAI STAČIATIKIŲ „APSUPTY“

Mieste, kur greta gyveno lotynų ir graikų apeigų krikščionys, Romos katalikų tikėjimas niekada nebuvo vien katalikų vidaus reikalas. Tokia pat taisyklė galiojo ir visos LDK mastu. Lietuvoje XV a. buvo puoselėjamas įvaizdis, kad LDK – tai krikščionijos pylimas, kuris tuo pat metu ir sulaiko, ir kenčia nuo netikėlių veržimosi gilyn į

⁹⁶ „Kalendarz katedry krakowskiej“, red. Zofia Kozłowska-Budkowa, *Monumenta Poloniae historica*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978, n. s., t. 5, p. 153.

⁹⁷ *Ibid.*, p. 159, 180.

⁹⁸ *KDKDW*, Nr. 17, p. 31 (1390-05-15).

⁹⁹ *LMAVB RS*, Acta Capituli Vilmensis, f. 43, b. 210/1, l. 52.

¹⁰⁰ *KDKDW*, Nr. 124, p. 143–144 (1432-09-24).

¹⁰¹ *Via et Methodus facilis cura ac ingenio R. P. Joannis Donati Caputo Artium et S. T. D. Provincialis Poloniae nec non Commissarii Generalis Ordinis Minorum Conventualium. Relationes Visitationis inceptae Cracoviae 22 Octobris A. D. 1597*, in: *Archiwum Franciszkanów w Krakowie*, E–I–364, p. 170.

Europą¹⁰². Tokias civilizacijos paribio nuotaikas dar labiau kurstė ta aplinkybė, kad nemažą LDK gyventojų dalį sudarė „schizmatikai“ rusėnai, o jas dar labiau aštrino sąlygiškai negausūs, bet beveik visada pastebimi totoriai. Nieko nuostabaus, kad ypač stipri būtent tokių nuotaikų ir nusiteikimų koncentracija buvo jaučiama Vilniuje. Čia katalikų ir kitatikių gyvenimas greta buvo ne tik kasdienybės duotybė, bet ir nuolatinis iššūkis. Neturime duomenų, kad XV a. jis būtų pasiekęs kritinį iškvos tašką – riaušes ar persekiojimus – tačiau tarpkonfesinė įtampa, regis, buvo nuolatinis miesto atmosferos reiškiny.

Jau 1408 m. popiežiaus Grigaliaus XII laiške Vilniaus vyskupui Mikalojui teigiama, kad Vilniaus katedra pastatyta pačiame „schizmatikų ir netikėlių“ viduryje¹⁰³. Vilniaus pranciškonų vienuolyne lektorius Grigalius iš Gurawų skaitė paskaitas savo konfratrams, kad jie būtų pasiruošę „kovi su netikėliais ir schizmatikais“¹⁰⁴. XV a. „netikėlių“ keliamas pavojus Vilniaus vyskupams tapo įprastu pasiteisinimu dėl savo negalėjimo atvykti į Romą vizito *ad limina*¹⁰⁵. Skaitant tokius tekstus,

¹⁰² Daugiau apie tai žr. S. C. Rowell, „Lietuva – krikščionybės pylimas?: Vienos XV amžiaus ideologijos pasisavinimas“, in: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sudarė Darius Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002, p. 17–32. Apie Lenkiją kaip krikščionybės pylimą žr. Paul W. Knoll, „Poland as *Antemurale Christianitatis* in the late middle ages“, in: *The Catholic historical review*, Washington DC, 1974, t. 60, Nr. 3, p. 381–401.

¹⁰³ *KDKDW*, Nr. 48, p. 74 (1408-02-16).

¹⁰⁴ *Ibid.*, Nr. 94, p. 122 (1426-05-27); Kamil Kantak, *Franciszkanie polscy*, t. 1: *1237–1517*, Kraków: Nakładem Prowincji Polskiej OO. Franciszkanów, 1937, p. 319. Apie pranciškonų ir stačiatikių santykius žr. Urszula Borkowska, „Bracia Mniejsi i prawosławie“, in: *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, red. Jerzy Kłoczowski, t. 1, d. 1: *Franciszkanie na ziemiach polskich*, Kraków: Prowincjałat OO. Franciszkanów Konwentualnych Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strepy, 1983, p. 397–406.

¹⁰⁵ 1423 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas prašė popiežiaus Martyno V, kad jis leistų Vilniaus vyskupui Motiejui nevykti į Pavijos ir Sienos Susirinkimą, nes jis valstybei ne tik naudingas, bet ir reikalingas: *Liber Cancellariae Stanislai Ciołek: Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der husitischen Bewegung*, red. J. Caro, Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn, 1874, Teil 2, Nr. 131, p. 208–209. Bazelio Susirinkimo tėvai atleido vyskupą Motiejų nuo priesaikos atlikti vizitą *ad limina* dėl jo vyskupiją ištikusių bėdų dėl totorių ir schizmatikų „antpuolių ir persekiojimų“: *KDKDW*, Nr. 140, p. 158–159 (1435-07-17). Popiežius Paulius II

kyla įspūdis: vos tik vyskupas iškeltų savo koją toliau už Vilniaus, tuoj visas vietinės Bažnyčios statinys imtų pavojingai svyruoti – nustumk vadą ir visas pulkas išsilakstys. Vyskupas savo mieste iškyla kaip centrinė kovojančios Bažnyčios figūra.

Katalikų viešo kulto demonstravimas kaip priemonė platinti katalikų tikėjimą tarp stačiatikių gerai matosi iš 1454 m. privilegijos, suteiktos brolijai prie Šv. Jono bažnyčios. Norą auginti ir plėsti katalikų tikėjimą tarp „schizmatikų“ užfiksavo Chelmo vyskupo Jono ir Kameneco vyskupo Mikalojaus plunksnos. Tą patį troškimą plėsti katalikų tikėjimą tarp „schizmatikų“ deklaravo Žemaičių vyskupas Jurgis (1454?) ir Lucko vyskupas Vaclovas (1460). Iš dešimties patvirtinamųjų įrašų, keturiuose minimi „schizmatikai“, kurie, kaip bežiūrėtum, tikrai nebuvo „privilomai“ minėtinas dalykas atlaidų suteikimo privilegijoje¹⁰⁶. Tai tik dar kartą parodo, kiek svarbi ir savotiškai provokuojanti buvo katalikų ir stačiatikių kaimynystė viename ir tame pačiame mieste. Nerimas ir viltys dėl stačiatikių niekur nedingo ir vėlesniais laikais. Apie kasdien augančio „schizmatikų“ skaičiaus keliamą pavojų skambinta popiežiui adresuotame Ldk Kazimiero prašyme Lietuvos ir Rusios žemėse leisti steigti penkis bernardinų vienuolynus¹⁰⁷. Vienas ir tas pats reiškinys tam tikroje aplinkoje galėjo būti vertinamas kaip pavojus, kitoje – kaip kasdienis, įprastas dalykas, siūlantis perspektyvas katalikų tikėjimo plitimui tarp rusėnų, kurių tam tikros dalies link Romos katalikų Bažnyčios net nereikėjo varu varyti. Priešingai, be skandalo ir papiktinimo jų nebūtų buvę galima iš bažnyčių išprašyti, todėl Lietuvos bernardinai prašė popiežiaus, kad „schizmatikams“ būtų leista būti jų bažnyčiose, jei tik interdikto režimas negaliojūt katedrinėse bažnyčiose¹⁰⁸. Kol kas galime

Vilniaus vyskupą Joną Losovičių atleido nuo priesaikos atvykti prie Apaštališkojo Sosto: *ibid.*, Nr. 267, p. 309 (1470-12-19).

¹⁰⁶ Galima pastebėti, kad ir *Codex Medicensis* leidėjai paskelbė tik šių patvirtinimų fragmentus, iš kurių nesimato katalikų tikėjimo tarp stačiatikių platinimo reikalo, plg. *CM*, Nr. 54, p. 97–98 ir priedą Nr. 1.

¹⁰⁷ *KDKDW*, Nr. 258, p. 296–297 (1468-07-23).

¹⁰⁸ *Ibid.*, Nr. 292, p. 341 (1475-07-12). Apie Lenkijos ir Lietuvos bernardinams popiežių suteiktas teises priimti į katalikų Bažnyčią „schizmatikus ir netikėlius“ žr. *ibid.*, Nr. 319, p. 377–378 (1481-12-31); „Kopiarz rzymski Erazma Ciołka z początku

tik spėlioti, kas rusėnus traukdavo į katalikų bažnyčias: ar mokytų žmonių pamokslai, ar paprasčiausias noras išvysti Ostiją pakylėjimo metu. Viduramžių žmogui tai buvo ypatinga patirtis¹⁰⁹. Kaip stačiatikiams, taip ir katalikams dalyvavimas Mišiose ir kitose pamaldžiose praktikose buvo tikinčiųjų bendruomenės būrimosi ir vienybės reikalas¹¹⁰. Bendro tikėjimo pagrindu formuojami ryšiai ir tapatybė buvo kur kas svarbesni ne kaimo, bet būtent miesto gyvenimo sąlygomis, kur giminės ir tiesioginio priklausymo ponui saitai buvo kur kas laisvesni arba jų nebuvo visai.

w. XVI^a, red. Jan Fijałek, Stanisław Kutrzeba, in: *Archiwum komisji historycznej*, seria 2, t. 1, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1923, p. 76–77 (1487-06-19). Apie „schizmatikų“ buvimą Mišiose, aukotose Lenkijos ir Lietuvos valdovų Jogailos ir Vytauto aplinkoje žr. Darius Baronas, S. C. Rowell, *op. cit.*, p. 321–323. Detaliai nėra žinoma, kokio rango stačiatikiai dalyvaudavo Lenkijos karaliui ar Lietuvos didžiajam kunigaikščiui esant aukojamose Mišiose. Galima manyti, kad tokia malonė visų pirma tekdavo valdančiosios dinastijos arba tam tikro regiono politinio elito atstovams. Pavyzdžiui, yra žinoma, kad 1393 m. lapkričio 13 d. kunigaikštis stačiatikis Skirgaila dalyvavo Mišiose drauge su Lenkijos karaliene Jadvyga, žr. Izabela Skierska, *Obowiązek mszalny w średniowiecznej Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, 2003, p. 138.

¹⁰⁹ Plg. Charles Zika, *op. cit.*, p. 30–32; 36–37.

¹¹⁰ Apie Mišias kaip Europos Vėlyvųjų viduramžių ir Ankstyvųjų naujųjų amžių visuomenės gyvenimo veiksnį žr. John Bossy, „The Mass as a social institution 1200–1700“, in: *Past and present*, Oxford, 1983, Nr. 100, p. 29–61.

PRIEDAS NR. 1

Vilniaus Šv. Jono bažnyčios brolijos steigimo ir atlaidų suteikimo privilegija (1454-02-11)*

Originalas: Berlin (Dahlem), Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Urkundensammlung Zasztozt, Schieblade Nr. 6. Pergamentas: 64 × 34,5 cm.

Ištraukos paskelbtos: *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, Pars I: 1416. II.13–1609.IV.2, red. Paulius Jatulis, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, III), Roma: Academia Litwana Catholica Scientiarum, 1984, Nr. 54, p. 97–98.

1454-02-11 I Nicolaus, Dei gratia episcopus Vilmensis, notum facimus, quibus expedit universis. Quoniam circumspecti et sagaces viri, advocatus et ceteri cives Vilmenses, accedentes ad nostram presenciam exposuerunt et volentes suis et suorum predecessorum saluti consulere animarum quandam spiritualem fraternitatem inter se conceperunt et aput ecclesiam parrochiale Sancti Iohannis Vilmensem prout de iure compedit [!] divinis officiis peragendam statuerunt, petentes a nobis dictam fraternitatem confirmari et donis spiritualibus redonari. Nos vero, qui nostro ex officio animarum saluti intendere obligamur, vota ipsorum salubria benigne suscipientes petitionibus ipsorum rationabilibus cogimur inclinari. Unde omnibus et singulis sexus utriusque Christifidelibus contritis et confessis, qui ad dictam fraternitatem accesserint et se eidem iuxta modum et ritum quem aput antiquos catholicos servatur et tenetur inscripserint et missis aut vigiliis dicte fraternitatis in ecclesia Sancti Iohannis predicta celebrandis interfuerint et ibi pro fratribus et sororibus, presentibus et absentibus, vivis et defunctis, decem Pater Noster cum totidem Ave Maria devote decantaverint aut unum denarium pro offertorio obtulerint, aut fratrem vel sororem fraternitatis eiusdem ad sepeliendum circa ecclesiam parrochiale Sancti Iohannis predictam conduxerint, de Omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli eius apostolorum auctoritate confisi quadraginta dies indulgenciarum miseri

* Už kolegišką pagalbą rengiant šį dokumentą spaudai nuoširdžiai dėkoju dr. S. C. Rowellui ir dr. Dieteriui Heckmannui.

corditer impartimur. Harum quibus sigillum nostrum est appensum testimonio literarum. Datum Vilne die Lune undecima februarii anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quarto.

Et nos Iohannes, Dei gratia episcopus Chelmensis ordinarius, saluti II
quantum nobis ab alto conceditur providere ac fidem sanctam catho- 1454-02-11
licam inter schismaticos adaugere et amplificare cupientes de consensu
et voluntate loci ordinarii huic bulle indulgentiarum conformantes de
misericordia Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum
auctoritate confisi totidem dies indulgentiarum iuxta formam contentos,
omnibus vere penitentibus, confessis et contritis impartimur, donamus
et concedimus, ut igitur habeant robur perpetue firmitatis sigillo nostro
iussimus communire. Actum et datum Vilne feria secunda in crastino
Sancte Scholastice Virginis anno Domini millesimo quadringentesimo
quinquagesimo quarto.

Nos eciam Clemens, Dei gracia episcopus Kyoviensis, de licencia spe- III
ciali reverendi in Christo patris domini Nicolai, episcopi Wylnensis, [1454-02-11]
omnibus vere penitentibus utriusque sexus Christifidelibus contritis et
confessis supracripta facientibus similiter quadraginta dies indulgentia-
rum auctoritate Dei Omnipotentis et beatorum apostolorum eius Petri
et Pauli damus et impartimur et sigilli nostri appensione roboramus.

Insuper et nos Nicolaus, Dei gratia episcopus Camenecensis, animarum IV
remedio salutari quantum nobis celitus est concessum de speciali licencia [1453-1467]
reverendi in Christo patris domini Nicolai, episcopi Wylnensis, omnibus
penitentibus, vere confessis et contritis utriusque sexus Cristifidelibus
supra contenta implentibus pari animo auctoritate Dei Omnipotentis et
beatorum eius apostolorum Petri et Pauli quadraginta dies indulgentia-
rum damus et impartimur sigillique nostri subappensione firmamus, et
fidem sanctam catholicam inter scismaticos adaugere cupientes.

Et nos Mathias, dei gracia episcopus Mednicensis, omnibus sexus utrius- V
que Christifidelibus premissa devote implentibus, se premissis concor- [1469-02-23?]
dare cupientes de misericordia omnipotentis Dei et beatorum Petri et
Pauli eius apostolorum auctoritate confisi contritis duntaxat et confessis
de iniunctis eis penitentiis xl dies indulgentiarum in Domino relexa-
mus [!] ac impartimur, in cuius rei testimonium sigillum nostrum presen

tibus est appensum. Actum Vilne die Saturni XXIII mensis februaryi anno Domini millesimo quadringentesimo lx nono.

VI Et nos Iohannes Luceoriensis et Nicolaus Moldaviensis eadem gratia
1463-09-29 episcopi, de licencia et voluntate loci ordinarii presentibus se conformando reverendissimi in Christo patris domini Nicolai, Dei gracia episcopi Wilnensis, consensu de misericordia Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi quadraginta dies indulgentiarum de iniunctis eis penitentiis quilibet nostrum per se et in singulis diebus pro tunc currentibus et peragendis in Domino relaxamus, impartimur presentibus perpetuis temporibus duraturis. In quorum testimonium sigilla nostra presentibus sunt subappensa. Datum die Veneris penultima mensis septembris anno Domini millesimo quingentesimo 1° tercio [!].

VII Et nos Martinus, Dei gratia episcopus Luceoriensis, omnibus utriusque
[1469-02-23?] sexus hominibus, sepe fatis reverendissimis dominis episcopis se conformando premissa, devote implentibus de misericordia Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum auctoritate eis confisi, confessis et contritis de iniunctis eis penitentiis quadraginta dies indulgentiarum presentibus in Domino relaxamus harum vigore literarum, quibus sigillum nostrum presentibus est subappensum. Datum Wilne die Saturni xxiii mensis februaryi anno Domini millesimo etc. lx^o nono [?].

VIII Et nos Georgius, Dei gratia episcopus Mednicensis, animarum saluti
[1453-1464] quantum nobis ex alto conceditur providere ac fidem sanctam catholicam inter scismaticos adaugeri et amplificari cupientes, de consensu et voluntate loci ordinarii huic bulle indulgentiarum conforman(tes) de misericordia omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum auctoritate confisi totidem dies indulgentiarum iuxta formam contentos omnibus vere penitentibus, contritis et confessis impartimur, donamus et concedimus, ut igitur habeant robur perpetuae firmitatis, sigillo nostro iussimus communiri. Actum et datum

IX Et nos Bartholomeus, eadem gratia episcopus Mednicensis, de licencia
1471 speciali domini Johannis, Dei gratia episcopi Wylnensis, consensui [!] divina omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius

auctoritate confisi quadraginta dies indulgentiarum de iniunctis eis penitentiis peragendis in Domino relaxamus, impartimur presentibus perpetuis temporibus duraturis, in quorum testimonium sigillum subappendimus nostrum anno millesimo cccc^o lxx primo.

Et nos Venceslaus, Dei gratia episcopus Luceoriensis, animarum saluti X
remedio salutari quantum nobis celitus est concessum de speciali li- 1460-02-06
cencia reverendi in Christo patris domini Nicolai, Dei gratia episcopi
Vilnensis, omnibus et singulis sexus utriusque penitentibus, contritis
vere et confessis Christifidelibus supra contenta implentibus pari modo
auctoritate Dei Omnipotentis et beatorum Petri et Pauli apostolorum
eius quadraginta dies indulgentiarum concedimus, damus et impartimur,
sigillique nostri subappensione perpetue firmitatis in robur et fidem
sanctam catholicam inter scismaticos adaugere cupientes. Actum et
datum Wilne ipso die sancte Dorothee anno Domini millesimo cccc lx^o

Nos Fredericus, miseracione divina Sacrosancte Romane Ecclesie tituli Sancte Lucie in Septem Soliis presbyter cardinalis, archiepiscopus XI
Gneznensis et primas, episcopus Cracoviensis saluti animarum 1495-03-14
quantum cum Deo possumus cupientes consulere, omnibus et singulis
Christifidelibus sexus utriusque mandata fratribus suprascripte
Fraternitatis in ecclesia Sancti Johannis Wilnensis provincie nostre
Gneznensis qui in hiis literis quolibet continentur cordis compunctionem
adimpleverint tociens, quociens eadem fecerint, centum dies
indulgentiarum, contritis et confessis de iniunctis eis penitentiis
misericorditer in Domino relaxamus et impartimur presentibus perpetuo
duraturis. Datum Wilne die quarta decima mensis marcii anno Domini
millesimo quadringentesimo nonagesimo quinto, nostro sub sigillo
presentibus subappenso.

[Sigilla, a sinistra ad dextram]

Sigillum reverendissimi domini Nicolai, Dei gratia episcopi Vilnensis [deest]
Luceoriensis domini episcopi [exstat]

Sigillum reverendissimi domini Johannis, Dei gratia episcopi Chelmensis [deest]
Moldaviensis domini episcopi [deest]

Sigillum reverendissimi domini Clementis, Dei gratia episcopi Kyowiensis
[exstat]

Sigillum domini Nicolai, Dei gratia episcopi Camenecensis [deest]
Sigillum episcopi Mednicensis [deest]
Sigillum reverendissimi domini Georgii episcopi Mednicensis [exstat,
mutilatum]

Privilegijos teksto išsklotinė. Pergamentas: 64 × 34,5 cm

I			
II	III	IV	
	V		
VI	VII	VIII	
IX		X	
XI			
Adnotationes sigillorum			

- I – pagrindinis Vilniaus vyskupo Mikalojaus įrašas
II – Chelmo vyskupo Jono įrašas
III – Kijevo vyskupo Klemenso įrašas
IV – Kameneco vyskupo Mikalojaus įrašas
V – Medininkų (Žemaičių) vyskupo Motiejaus įrašas
VI – Lucko vyskupo Jono ir Moldavijos vyskupo Mikalojaus įrašas
VII – Lucko vyskupo Martyno įrašas
VIII – Medininkų (Žemaičių) Jurgio įrašas
IX – Medininkų (Žemaičių) Baltramiejaus įrašas
X – Lucko vyskupo Vaclovo įrašas
XI – Gniezno arkivyskupo kardinolo Frydricho Jogailaičio įrašas

APIBENDRINIMAS

Per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvoje pastebimai suintensy-
vėjo ir reikšmingai pasistūmėjo krikščionybės ir Bažnyčios istorijos tyri-
mai, tačiau vis dar trūksta tyrimų, kurie leistų geriau pažinti Viduramžių
laikotarpio Lietuvos miestiečių religinį gyvenimą. Didžiąja dalimi tokią

padėtį lemia ypač fragmentiškas ir nemaža dalimi atsitiktinis XIV–XV ir net XVI a. Lietuvos miestų rašytinių šaltinių palikimas, tačiau ne vien tai. Tam tikrą vaidmenį vaidino ir tebevaidina miestiečių pamaldumo tyrimų tradicijos nebuvimas. Šiuo straipsniu kaip tik ir siekiama prisidėti prie Vilniaus miestiečių religinio gyvenimo tyrimų tradicijos kūrimo ir plėtojimo. Tiriant XIV a. pabaigos – XV a. vidurio Vilniaus gyventojų religinio gyvenimo apraiškas, pirmiausia buvo susitelkta į pirmųjų Vilniaus bažnyčių atsiradimo chronologijos patikslinimą. Nustatyta, kad nuo XIV a. pabaigos ir per pirmuosius du XV a. dešimtmečius Vilniuje buvo statomos ir pastatytos šešios katalikų bažnyčios. Atsižvelgiant į tai, kad anuomet Vilnius buvo palyginti nedidelis, galima daryti išvadą, kad Jogailos ir Vytauto laikų Vilnius buvo statybų karštinės apimtas miestas, tuo metu išgyvenęs pirmąsias didžiąsias investicijas į sakralinę architektūrą. Ši rašytinių šaltinių pagrindu padaryta išvada gerai dera prie naujausių archeologinių tyrimų rezultatų, rodančių intensyvią Vilniaus augimą po 1387 m. įvykusio Lietuvos krikšto. Naujų bažnyčių statyba liudija ne tik naujos katalikų bendruomenės augimą, bet taip pat vertintina kaip veiksnys, skatinęs naujų technologijų (mūras, stiklas, muzika) radimąsi. Pavyko aptikti žinią, kurią siūloma vertinti kaip informaciją apie XV a. pradžioje Lietuvoje (Vilniuje) įrengtus pirmuosius stacionarius vargonus. Paklausa specifiniams poreikiams statybų ir bažnytinės liturgijos srityse tapo veiksnium, traukusiu Vilniuje įsikurti siauros specializacijos, bet aukšto profesinio lygio amatininkus. Galima drąsiai konstatuoti, kad Vilniuje veikiai prigijo anuometiniam katalikiškam pasauliui būdingos pamaldumo praktikos ir bendrijos: parapinė miestiečių bendruomenė, brolijos, procesijos, atlaidai. Svarbiausia Vilniaus miestiečių bažnyčia buvo parapinė Šv. Jono bažnyčia. Prie jos dar 1430 m. susibūrė brolija, kuri 1454 m. buvo atnaujinta ir panašu, kad nuo to laiko veikė be pertrūkių. Jos aktyvumą liudija kaimyninių vyskupijų (daugiausia Medininkų ir Lucko) ganytojų vizitai ir jų metu suteikiami arba patvirtinami atlaidai. Tiriant atlaidų privilegijas išaiškėjo, kad Vilniaus Šv. Jono bažnyčia buvo svarbiausia Velykų ciklo švenčių vieta, o Vilniaus pranciškonų konventualų bažnyčia išskyla kaip pagrindinė Švč. Mergelės Marijos kulto vieta. Tuo pat metu Vilniaus katedroje atlaidus buvo galima pelnyti per visas didžiąsias liturginių metų iškilmes.

Populiariausias Vilniuje, kaip ir kituose katalikiškos Europos miestuose, būdavo Dievo Kūno procesijos. Šios procesijos vertintinos kaip svarbus miestiečių katalikiškos bendruomenės formavimo veiksnys. Papildomą koloritą Vilniui teikė tai, kad jame gyveno palyginti gausi stačiatikių bendruomenė, kurios patraukimas link vienybės su katalikų Bažnyčia rūpėjo ne tik katalikų Bažnyčios hierarchams, bet ir vienuoliams pranciškonams ir, galima sakyti, bent jau kai kuriems katalikams pasauliečiams. Pastebėtina, kad toks dėmesys stačiatikiams ir savo katalikiško tikėjimo manifestavimas tam tikrai daliai stačiatikių sukeldavo jei ne susidomėjimą, tai bent jau tam tikrą smalsumą katalikų apeigoms ir tikėjimo tiesoms. Ar tarp Vilniaus katalikų būta panašaus susidomėjimo stačiatikių apeigomis, dėl šaltinių trūkumo negalima tvirtai ir aiškiai pasakyti. Bet kokių atveju akivaizdu, kad Vilniaus katalikų religinis gyvenimas buvo ir intensyvus, ir įvairus: nuo rūpesčio savo artimųjų pomirtinio atminimo puoselėjimu iki žvilgsnio kreipimo į dangaus platybes, kur spindėjo žvaigždės, įžiebtos jų Kūrėjo, kaip Vilniaus miestiečiams priminė Žemaičių vyskupas Jurgis, prabilęs apie *astripotens Deus*.

Priede skelbiama 1454 m. vasario 11 d. Vilniaus vyskupo Mikalojaus išduota Šv. Jono bažnyčios brolijos patvirtinimo ir atlaidų suteikimo privilegija, saugoma Prūsijos kultūros paveldo slaptajame valstybės archyve Berlyne.

SUMMARIES

CATHOLIC PIETY IN VILNIUS IN THE LATE 14TH – MID-15TH CENTURIES

DARIUS BARONAS

The study of Christianity and Church history in Lithuania has made considerable advances during the last two decades. Recently quite a lot of work dedicated to such topics as the Christianization of Lithuania, the history of separate dioceses and parishes as well as of the clergy has been done. Lithuanian archaeologists have recently written a number of works on topics related to Christianization. However, there is still an acute shortage of investigations into the religious activities of the townspeople of Lithuania in the later middle ages. Such a state of affairs is due to the extremely scanty survival of written sources. To some degree this state of affairs is also due to the lack of a scholarly tradition focused on the religious experiences of townspeople living in the towns of medieval Lithuania. This paper intends to add to this tradition by paying attention to the churches and the piety of Vilnius residents from the end of the 14th to the mid-15th centuries. Bringing the chronology of the establishment of the first Roman Catholic churches in Vilnius up to date, it turned out that six churches were constructed in the period under consideration. Taking into account that Vilnius was still a relatively small town (even by medieval standards), these constructions may conjure up the image of Vilnius as a town immersed in a construction boom. The newly-built churches indicate the relatively sharp increase in the Roman Catholic population after the conversion of Lithuania in 1387, a process that is also borne out by recent archaeological research. The building of the churches also stimulated the introduction of new technologies related to construction work and church liturgy (e.g. roof tiles, glasswork,

organs and the like). The demand for such items encouraged a skilled workforce to travel to and settle in Vilnius. One can state that the Roman Catholic way of life as practiced in its basic forms elsewhere in Latin Europe of the time took root in Vilnius with no delay. Parish communities, processions, indulgences and (two) fraternities became part and parcel of 15th century Vilnius. The study of indulgences revealed that the parish church of St John the Evangelist was the place in which the feasts related to the Easter period played the most prominent part in the annual liturgical cycle, while the feasts related to the cult of the Virgin Mary were registered in the most pronounced way in the Vilnius Franciscan church of the Assumption of Our Lady *in Arena*. The cathedral of Vilnius offered its devout visitors the same indulgences in both cases. In Vilnius, as elsewhere in Roman Catholic towns, the most popular pageants were the Corpus Christi processions. The peculiarity of the situation in Vilnius in terms of religious diversity must be seen in the fact that there was a quite numerous community of Greek Orthodox (Ruthenian) believers in the capital of Lithuania. Their presence constituted a source of concern for the Roman Catholic hierarchs, who were eager to see them in unity with the Roman Catholic Church. Thus, the display of Roman Catholic piety was far from being just an internal affair of the local Roman Catholic community. It is clear that the Roman Catholic activities did elicit some interest in the Roman Catholic rite among the Orthodox believers. It seems likely that it is impossible to say the same thing with regard to the rank and file Roman Catholic believers only due to the lack of pertinent source material.

The appendix contains a publication of the charter of privileges (issued on 11 February 1454) by which Bishop Nicholas of Vilnius confirmed the existence of the fraternity at St. John of Vilnius and granted its members a forty-day indulgence with concomitant stipulations added or repeated by eleven other bishops from neighboring and more distant dioceses in the second half of the 15th century. The original parchment is kept at the Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin (Dahlem).

